

TEORIE VZTAHU U JANA PONCIA V KONTEXTU SCHOLASTICKÉ TRADICE

POSTUPOVÁ PRÁCE V OBORU FILOSOFIE

Lukáš Novák

Vedoucí práce: Prof. Stanislav Soušedík

Univerzita Karlova

Filosofická fakulta

Ústav filosofie a religionistiky

2001

SHRNUTÍ

Tématem této práce je teorie vztahu irského barokního filosofa a teologa v emigraci Jana Poncia (John Punch, 1603-1672), „neortodoxního“ scotisty a člena řádu františkánů – observantů (hybernů). V úvodu krátce přiblížuji osobnost Jana Poncia; další část obsahuje přehled vývoje teorie vztahu v aristotelské tradici, členěný do dvou pododdílů: prvního, věnovaného nauce o vztahu u Aristotela samého, a druhého, který přibližuje obecně realistickou scholastickou teorii vztahu, která vychází v hlavních rysech z díla Jana Dunse Scota.

Vlastní předmět práce je obsahem části třetí, která sleduje Ponciův výklad teorie vztahu v XV. disputaci první části jeho Filosofického kursu, a zaměřuje se na jeho argumentaci ve třetí kvestii této disputace pro scotistické pojetí kategoriálního vztahu jako od fundamentu vztahu reálně odlišné a v něm inherující akcidentální formy. Při analýze Ponciovy argumentace vychází najevo, že ačkoliv autor formálně hájí scotistickou nauku o reálné distinkci mezi vztahem a fundamentem, která byla jedním z hlavních znaků interpretace Aristotela realistickou scholastickou tradicí, ve skutečnosti o ní má vážné pochybnosti a jeho vlastní názor je pravděpodobně odlišný. Fakt, že takové stanovisko přichází právě z realistického tábora scotistů, se zdá zpochybňovat zažitý předpoklad o logické spojitosti filosofického realismu s naukou o reálně odlišnosti vztahu od fundamentu.

OBSAH

I. ÚVOD	1
II. VÝVOJ ARISTOTELSKÉ TEORIE VZTAHU	3
A. ARISTOTELÉS	3
(1) Kategorie 7 – východisko	4
(2) Fyzika 5 – vztah jako „nejméně jsoucí“	5
(3) Metafyzika 5 – ontologie vztahu	6
B. SCHOLASTICKÁ TEORIE KATEGORIÁLNÍHO VZTAHU	8
(1) Obecné rysy realistických verzí první scholastiky	8
(2) Terminologický posun ve druhé scholastice	10
III. PONCIOVA TEORIE VZTAHU	12
A. FORMÁLNÍ STRÁNKA VÝKLADU	12
B. OBECNÉ RYSY SCOTISTICKÉ TEORIE U PONCIA	14
C. KATEGORIÁLNÍ VZTAH VNĚJŠKOVĚ NEPODMÍNĚNÝ	19
(1) Problém teorie kategoriálního vztahu	19
(2) 1. konkluze	21
(3) 2. konkluze	25
(4) 3. konkluze	28
(5) 4. konkluze	33
D. SHRnutí	42
PRAMĚNY A LITERATURA	44

I. ÚVOD

Otázka po ontologické povaze vztahu je jednou z těch, které se svými důsledky dotýkají těch nejzákladnějších filosofických problémů. Otázka „co je to vztah“ totiž vyvstane vždy, když filosof začne zkoumat nějakou skutečnost ne jen samu o sobě, nýbrž s ohledem na skutečnosti jiné, k nimž se nějakým způsobem váže, *vztahuje*, a je nucen učinit předmětem své reflexe i tento ohled k jinému jako takový. S teorií vztahu souvisí problém univerzálie (jednota nějaké obecné formy je tradičně považována za základ jednoho z typů vztahu), kauzality (ta je totiž také případem vztahu), lidského poznání (např. skrze problémy spojené se vztahem poznávající – předmět poznání), a jiné (například čistě logické) otázky. Není tedy divu, že již antická filosofie věnovala tomuto tématu značnou pozornost; a dá se říci, že tato pozornost s dalším vývojem filosofie rozhodně nezeslábla – spíše naopak.

Tématem této práce je teorie vztahu, jak ji nacházíme u barokního scotisty **Jana Poncia (1603-1672)**, se zaměřením na tzv. vztah kategoriální. Jan Poncius,¹ nebo John Punch, jak zní jeho jméno v původním tvaru, se narodil v jihoirském Corku v roce 1603. Bylo to v témž roce, kdy syn Marie Stuartovny Jakub I. nastoupil na anglický trůn a stal se prvním králem Anglie, Skotska i Irska: Irsko, které na sklonku své vlády „panenská královna“ Alžběta I. konečně dobyla pro Anglii, a které tak vstoupilo do dlouhého období rozsáhlých represí ze strany Angličanů proti tradičně katolickému obyvatelstvu a zejména kléru, a z toho pramenící silné emigrace Irů během 16. a 17. století. Mezi těmito emigranty zvláště prosluli příslušníci řádu františkánů – observantů irské provincie, zvaní *hyberni*,² a v osobě Jana Poncia se setkáváme s jedním z nejpozoruhodnějších členů tohoto řádu.

Hyberni byli vypuzeni z Irska už v roce 1599, a ze svého exilového střediska v nizozemské Lovani šířili své konventy a koleje po celé Evropě. Své národní věci se snažili pomáhat alespoň na poli intelektuálním – totiž pilným šířením a hájením nauky svého středověkého řádového spolubratra Jana Dunse Scota, slavného *doctora subtilis*, který byl filosofickou a teologickou autoritou pro všechny větve řehole sv. Františka, a jehož hyberni navíc (mylně³) považovali za příslušníka vlastního národa. Jan Poncius, který vstoupil do řádu právě v Lovani, přispěl k tomuto dílu jednak svým podílem na přípravě souborného vydání Scotova díla, jíž byla generálem řádu pověřena skupina špičkových učenců pod vedením Lukáše Waddinga⁴ z nově založené řádové koleje svatého Isidora v Římě, která se stala centrem scotistických studií hybernů, a jednak vlastními pracemi, které se řadí se na vrchol barokní scholastické filosofie. My se zaměříme na Ponciův *Integer Philosophiae cursus ad mentem Scoti*,⁵ v němž Poncius v dobové formě kursu podává kompletní výklad

¹ Životopisné informace o Ponciovi čerpám z **A. Teetaert: Jean Ponce**, in: **A. Vacant – E. Mangenot: Dictionaire de la Théologie Catholique**, sv. 12 část 2 col. 2546-8, Paris 1935, a internetových stránek „<http://www.ulb.ac.be/philo/scholasticon/>”.

² *Hibernia* nebo *Hybernia* – lat. Irsko

³ „*Scotia*“ mohlo ve středověku znamenat jak Skotsko („*Scotia minor*“), tak Irsko („*Scotia maior*“). Dnes víme, že Duns Scotus byl Skot, ne Ir.

⁴ Waddingova edice představuje doposud jedinou úplnou edici Scotova díla (obsahuje však i některé spisy připsané Scotovi omylem).

⁵ **Joannes Poncius: Integer Philosophiae cursus ad mentem Scoti**, podle **Teetaerta** bylo dílo vydáno třikrát, poprvé v Římě roku 1643, podruhé v opraveném vydání v Paříži roku 1645 a naposledy v Lyonu v roce

logiky, filosofie a v pozdějším dodatku i etiky ve scotistickém duchu. Na rozdíl od tomistů a četných jezuitských učebnic a kursů scotistům kompletní zpracování scotistické filosofie dlouho chybělo, a právě tento nedostatek zamýšlel Poncius podle vlastních slov v úvodu díla odstranit.⁶ Předešel jej ovšem jeho velký filosofický rival, italský konventuál Bartoloměj Mastrius, jehož význam na poli scotistické filosofie mu vysloužil přízvisko „*princeps scotistarum*“ – „kníže scotistů“, který se svým spoluautorem Bellutem vydal vlastní filosofický kurs „*ad mentem Scoti*“ o něco dříve než Poncius.⁷ Ač byli samozřejmě Mastrius s Bellutem rovněž scotisté, vedl s nimi a především s Mastriem Poncius mnohé spory, jak ve věcných filosofických otázkách, tak o interpretaci jejich společného učitele. V těchto sporech a vůbec v celém Ponciově díle se jako jeho zřetelná přednost ukazuje jeho hluboký smysl pro logiku, schopnost jasného výkladu a argumentace pronikající k jádru věci, třebaže z hlediska interpretační věrnosti, jakož i šířkou a podrobností zpracování tématu ho Mastrius nepochybně předčil. Je to právě tato Ponciova, schopnost jasné a (na dobové poměry) stručné argumentace a nezávislého myšlení, nezřídka v podrobnostech opouštějícího řešení svého mistra (což bylo Ponciovi ze strany ortodoxních scotistů Mastriova typu často vytýkáno), pro kterou jsem se rozhodl v této práci představit spíše jej, než jeho slavnějšího protivníka.

1672 s dodatkem Etiky. Já jsem však měl k dispozici vydání první části (Logiky) už z roku 1642 (rovněž vydáno v Římě), a podle údaje v: **Bartholomaeus Mastrius de Meldula et Bonaventura Bellutus de Catana: Philosophiae ad mentem Scoti cursus integer, Tomus Secundus continens disputationes ad mentem Scoti in Aristotelis Stagiritae Libros Physicorum**, Benátky, Nicolaus Pezzana, 1678, *Ad lectorem typographus*, musela být některá jeho část vydána už v roce 1641.

⁶ „*Nescio tamen, quo facto accidit, ut ex tanto numero doctissimum Virorum, qui Philosophicum cursum iuxta Scoti principia summa cum laude singulis annis ubique terrarum docuerunt; nullus tamen hucusque integrum publici iuris fecerit, cum plurimi tamen secundum aliarum scholarum principia quotannis ederentur, in quibus propria doctrina non maiori cura propugnatur, quam Scoti impugnatur.*“ **Ioannes Poncius: Integer Philosophiae cursus ad mentem Scoti, Prima. pars complectens Logicam**, Romae 1642, *Ad Lectorem*

⁷ Ponciův kurs vyšel v Římě nejdříve v roce 1641 (viz pozn. 5), a to už byla na světě většina o poznání podrobnějšího kursu Mastriova, který vycházel po částech už od roku 1637.

II. VÝVOJ ARISTOTELSKÉ TEORIE VZTAHU

Scotistická teorie vztahu, jak se s ní setkáváme u vrcholných postav druhé scholastiky, představuje vlastně nejrozvinutější a nejdetailněji propracovanou formu silně realistické podoby tradiční nauky o vztahu, mající svůj základ v odkazu Aristotela. To je dáno především tím, že období druhé scholastiky bylo vlastně posledním útvarem, který vyrostl v myšlenkové návaznosti na celou předchozí tradici, která do té doby nikdy nebyla zcela přerušena; druhá scholastika proto v sobě mohla shromáždit veškeré plody, které si tato tradice vydobyla za tisíciletí svého trvání – a že jich nebylo málo. (Brzy nato, nebo už vlastně takřka současně, však došlo ke vzniku novověké filosofie v díle Descartově, Lockově a jejich nástupců, a pokud lze najít nějaký rys společný všem novověkým filosofům, pak je to právě důsledné opuštění této tradice a pokus o založení filosofického vědění zcela novým způsobem na zcela jiných základech: s Descartem a Lockem jako by dějiny filosofie začaly nanovo.) Druhým činitelem je navíc určité *proprium* právě scotismu a scotistického způsobu filosofování: totiž někdy až přílišný sklon této školy k „subtilitě“, tj. velmi podrobnému rozboru tématu, používajícímu jemné pojmové distinkce, detailní dělení, velké množství přesně vymezených termínů atd.

Než se tedy budeme věnovat přímo Ponciovi, přibližme si krátce vývoj teorie vztahu v aristotelské tradici.⁸

A. ARISTOTELÉS.

Role Aristotelova dědictví na poli scholastické teorie vztahu je jak naprosto zásadní, tak rozporuplná. Aristotelovy výroky o vztahu totiž sice určily rámeček celého dalšího vývoje, současně však byl už v tomto Aristotelově odkazu obsažen základní problém či zárodek sporu, který později vyšel na povrch. Podstatné Aristotelovy výroky o vztahu se nalézají především na třech (resp. čtyřech) místech: je to především 7. kapitola o vztahu v

⁸ Použil jsem následující vydání Aristotelových spisů: **Aristotle: *The Categories, On Interpretation***, ed. and transl. by **Harold P. Cooke**, Harvard University Press, London 1996; **Aristotle: *Physics***, a revised text with introduction and commentary by **W. D. Ross**, Clarendon Press, Oxford 1960; **Aristotelis *Metaphysica***, recognovit brevique adnotatione critica instruxit **W. Jaeger**, Oxonii e Typographeo Clarendoniano, 1960. České citáty čerpám z překladu Antonína Kříže (**Aristotelés: *Kategorie***, přel. **A. Kříž**, úvod napsal **Karel Berka**, NČSAV, Praha 1958; **Aristotelés: *Fyzika***, přel. a pozn. opatřil **A. Kříž**, Praha, 1996; **Aristotelés: *Metafyzika***, přel., úvod a pozn. napsal **A. Kříž**, Praha, 1946). Literatura k Aristotelově teorii vztahu není příliš četná a u nás dostupných prací je minimum. Monografická práce k tomuto tématu, pokud vím, neexistuje. K Aristotelově pojetí vztahu v *Kategoriích*: **Klaus Oehler: *Einleitung und Anmerkungen zu: Aristoteles: *Kategorien****, Akademie-Verlag Berlin 1984, str. 239-256. Detailnější zpracování dějin teorie vztahu: **Julius R. Weinberg: *The Concept of Relation: Some Observations in Its History***, in: *Abstraction, Relation and Induction, Three Essays in the History of Thought*, The University of Wisconsin Press, Madison a Milwaukee, 1965. Z prací, které jsem neměl k dispozici, lze relevanci k tématu předpokládat u následujících: **K. Oehler: *Logic of relations and inference from signs in Aristotle. Ars semeiotica***, in: *Semiotic* 4 (1981) str. 237-246; **M. Mignucci: *Aristotle's definitions of relatives in Cat. 7***, in: *Phronesis* 31 (1986) str. 101-127; **G. Sillitti: *La concezione del pros ti e il problema degli enti astratti in Aristotele***, in: *Elenchos* 6 (1985) str. 357-377.

Kategoriích, dále pak dvě krátké ale důležité pasáže vzájemně podobného obsahu v 5. knize Fyziky a 12. knize Metafyziky, a konečně pojednání o vztahu v 5. knize Metafyziky.

(1) Kategorie 7 - východisko. První text, který je u Aristotela třeba vzít v úvahu, je samozřejmě 7. kapitola Kategorií, věnovaná vztahu. Význam této kapitoly pro další vývoj teorie vztahu však nespočívá ani tak v jejím obsahu, ale především v tom, že Aristotelés vůbec vztah mezi kategoriemi *uvedl*, že mu vůbec nějakou kapitolu věnoval, a tím vlastně z pohledu scholastiků – realistů zařadil vztah mezi skutečnými jsoucnami. Ať už totiž Aristotelés míní své Kategorie jako dílo ontologické, logické či vztahující se pouze na rovinu jazyka, další tradice kategorie pochopila jednoznačně jako skutečné a neredukovatelné nejvyšší ontologické rody jsoucní. Tím bylo v zásadě rozhodnuto i o ontologickém statusu vztahu: byl pochopen jako jedna z kategorií jsoucní, určitý akcident, inherující v substantii.

Z Kategorií načerpala tradice i definici vztahu. Aristotelés v Kategoriích podává definici dvě: hned v první větě kapitoly definuje vztah prostě jako to, co je nějak zaměřeno k jinému,⁹ poději však shledává, že tato definice byla příliš široká, neboť tak by bylo možné za vztažnou považovat i substantii, a proto ji zpřesňuje a definuje vztah jako to, čeho vlastní *byť* je mít se k jinému.¹⁰ A tuto definici také přebírá tradice jako definitivní Aristotelův názor.

V souvislosti s touto recepcí pojetí vztahu jako jedné z kategorií akcidentů, definované jako jsoucno, jehož byť je *mít se k jinému*, je však třeba si všimnout jedné věci: totiž určitého podstatného významového posunu, který obsahuje přechod od Aristotelova termínu *pros ti* ke středověkému pojmu *relatio*. Hovoří-li Aristotelés o „vztahu“, má vždy na mysli *to, co se vztahuje*, „*to pros ti*“, jak je zřejmé i z jeho definice vztahu jako toho, co se samo o sobě má k jinému. Naproti tomu ve scholastickém pojetí se kategorií vztahu (*relatio*), jako vůbec každou akcidentální kategorií, míní určitá *forma*, která je *formální příčinou* toho, že se něco (její subjekt) vztahuje k jinému: vztah sám není to, *co se vztahuje*, nýbrž to *čím se vztahuje* jeho nositel, to, *co formálně působí*, že se nositel vztahu vztahuje (podobně jako kvalita je to, *čím* je něco takové a takové, nebo kvantita to, *čím* je něco tak a tak velké či početné). Přitom je však pozoruhodné, že scholastičtí autoři (včetně Poncia) přesto neopouštějí Aristotelovu definici vztahu, která ze středověkého pohledu vlastně neplatí o vztahu (*relatio*), nýbrž o tom, co je vztažené (*relatum* – tyto pojmy se k sobě vzájemně mají jako abstraktum ke konkrétnu), nýbrž se vesměs snaží vyložit ji tak, aby byla aplikovatelná na scholastické pojetí vztahu.¹¹

Pro scholastické chápání vztahu, jakož i pro všechny spory, které následně kolem tohoto tématu vznikly, je nesmírně podstatné, že středověk pochopil Aristotela právě takto: že ontologickou interpretaci kategorií spojil právě s touto interpretací vztahu; že se domníval, že Filosofovou autoritou je zaštitěno pojetí *formální příčiny* vztažnosti věcí jakožto svébytné ontologické kategorie, jakožto typu inherentního jsoucní, tj. že (zvláště v případě realistických teorií, které nás zde především zajímají) dospěl k tezi, že kromě toho, co se později začalo nazývat *základem* (*fundamentem*) vztahu, tj. toho, co je bezprostředně vztaženo k jinému (např. barva podobná barvě, kvantita rovná kvantitě atd.), i *samotná formální příčina této vztaženosti* (tj. „podobnost“, „rovnost“) *je jsoucno*, akcident jako každý jiný – ačkoliv, jak se zdá, Aristotelés k odlišení vztahu jako formální příčiny toho, že se něco

⁹ „*Pros ti de ta toiauta legetai, hosa auta haper estin heterón einai legetai, é hopós oun allós pros heteron...*“ **Kategorie 7**, 6a36

¹⁰ „*...esti ta pros ti hois to einai tauton esti tó pros ti pós echein...*“ **Kategorie 7**, 8a32.

¹¹ Tento posun v chápání vztahu je obsažen už u Abélarda, který se zejména ve své *Logica ingredientibus* zabývá podrobně Aristotelovou definicí z Kategorií a v její interpretaci právě toto rozlišení mezi *relatio* a *relativum* vlastně zavádí (viz **Jeffrey E. Brower** – *Abelard's Theory of Relation*, in: *The Review of Metaphysics* 51, 1998, str. 605-631). Možná, že právě Abélard je „duchovním otcem“ této interpretace Aristotela, která je předpokladem většiny scholastických teorií vztahu.

vztahuje,¹² od subjektu vztahu, toho, co se vztahuje, ve skutečnosti nedospěl.¹³ Pozdější středověké spory o to, zda a jak se vztah liší od svých extrémů (vztažených jsoucen), byly umožněny právě tím, že bylo ontologické rozlišení mezi *relatio* a *relatum* vůbec provedeno.

(2) Fyzika 5 – vztah jako „nejméně jsoucí“. Ve 2. kapitole 5. knihy Fyziky¹⁴ se u Aristotela nachází druhé klíčové, i když kratičké místo týkající se vztahu, tvořící v určitém ohledu protipól k pojednání v Kategoriích. Zatímco fakt, že Aristotelés zahrnul vztah do svého výčtu kategorií způsobil, že byl až do nástupu nominalismu takřka automaticky chápán jako jsoucnost jako každé jiné, zde Aristotelés poskytuje možný opěrný bod pozdějším oponentům tohoto učení: těm, kteří tvrdili, že vztah lze ve skutečnosti redukovat na jiná jsoucnost: na jedno nebo obě *relata* vztahu. Aristotelés zde totiž používá argument, který se poté stal jednou z hlavních zbraní všech filosofů snažících se dokazovat, že kategoriální vztahy nejsou jsoucnost reálně odlišná od svého základu (už stoikové prý používali tento argument na důkaz, že vztahy jsou čistě subjektivní, reálně neexistující jsoucnost).¹⁵ Aristotelés zde píše:

*Ani z hlediska vztahu nemůže být pohyb, neboť mění-li se jeden člen vztahu, může být pravdivá výpověď o druhém, aniž by se měnil, takže se pohyb takových vztažných určení děje jenom nahodile.*¹⁶

Takřka totéž říká Aristotelés i v první kapitole čtrnácté knihy Metafyziky:

*Známkou toho, že vztah je nejméně podstatou a něčím jsoucím, jest to, že jediný nemá vzniku, ani zániku, ani pohybu, jako jest s hlediska kolikosti zvětšení a zmenšení, s hlediska jakosti změna vlastností čili zjinačení, s hlediska místa změna místa čili přemístění a s hlediska podstaty prostý vznik a zánik. Nic takového není s hlediska vztahu. Neboť něco, aniž se pohybuje, stává se hned větším, hned menším anebo stejným s jiným, podle toho, jak se mění druhý člen v kolikosti.*¹⁷

Co je vlastně obsahem těchto Aristotelových tvrzení? Spor o smysl těchto pasáží byl ve středověku i ve druhé scholastice těsně svázán se sporem o povahu vztahu vůbec. Nejběžnější způsob chápání byl ten, že Aristotelés prostě popírá, že by získání nebo ztráta vztahu byly pohyby, nebo vůbec nějakými změnami. Tak Aristotela původně chápali i realisté (jako například Tomáš Akvinský), které v době, než se teorie vztahu stala do hloubky promyšleným tématem, ještě příliš nezaměstnával problém, jak lze smířit realistické pojetí vztahu jako jsoucnost s tezí, že vzhledem ke vztahu není pohyb.¹⁸ Teprve až Duns Scotus,

¹² Takto zní často scholastická definice vztahu („*ratio formalis quo unum respicit aliud*“ apod.), která má být „upřesněním“ definice Aristotelovy.

¹³ Aristotelés vůbec často nerozlišuje mezi konkrétními a abstraktními pojmy – to je zřejmé například z častého uvádění kategorií pod konkrétními termíny („*to poion*“, „*to poson*“, „*to pros ti*“ ...), kde by spíše byly na místě termíny abstraktní, kterých se ovšem v řečtině často nedostává, nebo jsou to novotvary („*poiotes*“ apod.)

¹⁴ **Fyzika** 5,2, 225b 11-13

¹⁵ **Mark G. Henninger, S.J.:** *Relations – Medieval Theories 1250-1325*, Clarendon Press, Oxford 1989, str. 9

¹⁶ **Fyzika** 5,2, 225b 11-13

¹⁷ **Metafyzika** 14,1, 1088a 29-35

¹⁸ Tak Tomáš například, podle Henningerova výkladu (**Henninger**, str. 13-39), řešil obtíž tak, že chápal bytí vztahu jako složené ze dvou ontologických konstituentů: *esse in* a *esse ad* – „bytí v“ (rozumí se subjektu) a „bytí k“ (rozumí se termínu vztahu). *Esse in* vztahu pak Tomáš považoval za totožné s *esse in* fundamentu tohoto vztahu. Dále zastával tezi, že ke změně jsoucnost dojde jen tehdy, když dojde ke změně v tomto jsoucnu. To mu pak umožnilo tvrdit, že v případě, kdy se jedno jsoucnost stane vztaženým k druhému jen díky změně v tomto druhém jsoucnu (například Petr se stane stejně velkým jako Jan, protože Jan vyrostl), získá toto první

Doctor Subtilis, si (podobně jako v mnoha jiných případech) uvědomuje, jaký problém tato Aristotelova nauka pro zastávce reálné odlišnosti vztahu od fundamentu znamená: poukazuje na to, že není možné, aby k nějakému jsoucnu přistoupila reálná forma, aniž by toto jsoucno bylo touto formou změněno.¹⁹ Pokud je tedy vztah reálná forma, skutečné jsoucno, pak musí i vzhledem k němu existovat pohyb, neboť musí koneckonců, jako každé jsoucno, vznikat a zanikat. Zde tedy začínají vycházet najevo některé předtím nepovšimnuté důsledky, které plynou z „reifikace“ toho *čím* se něco vztahuje, a Scotus a jeho následovníci pak jsou nuceni interpretovat tato místa u Aristotela tak, že prý zde Filozof vzhledem ke vztahu popírá pouze pohyb *per se* – „pohyb ve vlastním smyslu“, to jest takový pohyb, při kterém je vznik nové akcidentální formy působen činností nějaké vnější příčiny, což neplatí o vztahu, který nutně vyplývá z existence obou extrémů. Přitom se opírají o formulaci, kterou Aristotelés používá v závěru klíčového místa v páté knize Fyziky: „...*takže se pohyb takových vztažných určení děje jenom nahodile.*“, ²⁰ ze které vyvozují, že předtím Aristotelés hovořil pouze o pohybu *per se*, a nikoliv i o pohybu *per accidens*. To jim umožňuje podržet tezi o reálné distinkci mezi vztahem a jeho extrémů, a současně neupadnout do přímého rozporu s Aristotelem.

(3) Metafyzika 5 – ontologie vztahu. V 15. kapitole 5. knihy Aristotelovy Metafyziky, onom známém „slovníku filosofických pojmů“, se pak nalézá třetí a snad nejpodstatnější text, který podkládá pozdější peripatetické diskuse na téma vztahu. Aristotelés zde totiž pojmu vztahu věnuje celé soustavné pojednání,²¹ ve kterém provádí jakousi klasifikaci druhů vztahů (spíše než pojednání o tom, na jaká jsoucna se aplikuje slovo „vztah“, jako v Kategoriích). Je to vlastně jediné místo, kde se Aristotelés soustavně věnuje *ontologii* vztahu, a jako takové slouží filosofům jako východisko pro pojednání tohoto tématu ještě i v 17. století.

Aristotelés zde vymezuje tři základní druhy vztahu. Vztahy prvního druhu nazývá vztahy *číselnými*, neboť se „*všechny vypovídají vzhledem k jednomu*“.²² Toto pojmenování se však, jak se zdá, vztahuje pouze na jeden ze tří nižších druhů, na které Aristotelés tento druh dále dělí. Jde totiž o takové vztahy, které se zakládají na určité jednotě, různosti nebo nějakém poměru extrémů vztahu: tj. na tom, že oba členy vztahu mají nebo nemají nějakou (druhově) *jednu* formu, nebo že (v případě kvantity) jsou tyto formy v nějakém číselném poměru. V případě specificky jedné *substanciální formy* se jedná o vztah *specifické totožnosti* (a různosti), v případě stejné (specificky jedné) kvality se jedná o vztah *podobnosti* (a nepodobnosti), v případě stejné kvantity se jedná o vztah *rovnosti* a *nerovnosti*, která však může být přesně číselně specifikována.²³ Aristotelés sám věnuje tomuto třetímu typu vztahu mnohem více pozornosti, než zbývajícím dvěma, které uvádí jakoby jen mimochodem – to je jistě odraz velkého zájmu o matematiku, jaký vládl v platónské Akademii, a významu, který

jsoucno sice reálný vztah, ale *nezmění se*, neboť *esse in* tohoto vztahu bylo přítomno už předtím: bylo totiž totožné s *esse in* kvantity, která se stala základem vztahu rovnosti. Nově subjekt získá pouze *esse ad*, tím však nedojde k žádné změně v *subjektu* vztahu, neboť *esse ad* je zaměřeno pouze k termínu vztahu (viz **Henninger**, str. 13-39, zvl. 19-26). Klíčovým problémem této nauky je samozřejmě představa, že jedno svébytné jsoucno (vztah) je částí svého bytí totožné s jiným svébytným jsoucnem, ještě k tomu z jiné kategorie (totiž se základem vztahu) – neodporuje to identitě každého z obou jsoucnen? Pokud bychom se této obtíži chtěli vyhnout tím, že bychom za vztah považovali pouze onu složku konstituovanou *esse ad*, vznikl by jiný problém: jak je vztah se svým subjektem spojen? Rozhodně ne jako inherující akcident, neboť inherence by právě byla ono *esse in*, které jsme vyloučili.

¹⁹ **Henninger**, str. 88

²⁰ „...*hóste kata symbebékos kinésis autón.*“ **Fyzika** 5,2, 225b13

²¹ **Metafyzika** 5,15, 1020b26–1021b11

²² **Metafyzika** 5,15, 1020b31

²³ „*Totožné je totiž to, co má jednu podstatu, podobné to, co má jednu jakost, a stejné to, co má jednu kolikost*“ **Metafyzika** 5,15, 1021a10

jí zde byl prisuzován. Aristotelés se v celém svém díle snaží vykázt matematice podle něj přiměřenější skromnější místo, chápaje čísla a kvantitu jako akcidity a odmítaje akademické představy o číslech jako principech jsoucna,²⁴ a asi proto i v úvaze o vztahu věnuje značný prostor tomu, aby především odkázal do patřičných mezí číselné vztahy. Ale ve vrcholném středověku, kdy se ontologické myšlení už dávno samozřejmě pohybovalo v paradigmatu aristotelských kategorií a vzrůstala snaha po jednotné ontologické klasifikaci i na úrovni nižších rodů, začaly specifická identita, podobnost a rovnost být chápány jako tři rovnocenné rody, na které se dělí Aristotelovy „číselné“ vztahy, a tento pohled převzala i druhá scholastika, alespoň jako východisko svých úvah o tomto tématu.

Druhý typ vztahu, kterému se Aristotelés věnuje,²⁵ můžeme výstižně nazvat vztahem *kauzálním*. Aristotelés už v definici tohoto „rodu“ vztahu uvádí jeho dva druhy: totiž vztah aktuálně činného k aktuálně trpnému (a opačně), a vztah jsoucího v aktivní potenci k činnosti ke jsoucímu v pasivní potenci k formě, která je předmětem této činnosti (a opačně). Prvním druhem kauzálního vztahu, který můžeme také nazvat „aktuálně kauzálním vztahem“, se k sobě navzájem vztahují například oheň a voda, pokud oheň aktuálně vodu ohřívá, druhým (snad „potenciálně kauzálním“) druhem vztahu by se k sobě vztahovala tatáž jsoucna, pokud by kauzální působení ohně na vodu nebylo aktuální, ale pouze potenciální.

V souvislosti s tímto typem vztahu se Aristotelés zmiňuje i o vztahu *časovém*, který často vzniká mezi extrémy vztahu kauzálního: příčina je totiž většinou dříve než účinek. Středověcí realisté i realisté druhé scholastiky tento druh vztahu často neuznávali za reálný, neboť při nesoučasné existenci obou extrémů by reálný vztah měl neexistující termín, což bylo pokládáno za nemožné. Velký význam pro diskuse v první i druhé scholastice však měl příklad, který zde Aristotelés uvádí, totiž vztah otec-syn. V této době byl kauzální vztah diskutován právě na příkladu tohoto konkrétního vztahu, který se s pokračujícími spory ukazoval být stále problematičtější a těžko „vtěsnatelný“ do realistického scholastického schématu reálného vztahu (subjekt-fundament-termín).

Za třetí druh kategoriálního vztahu považovali scholastičtí autoři vztah, který Mark Henninger nazývá *psychologickým*, zřejmě proto, že jde u Aristotela o vztah mohutností, habitů a aktů duše ke svým předmětům, jinak však bývá často nazýván vztahem *měřitelného k měřítku*.²⁶ předmět je totiž v aristotelské tradici mírou, kterou se poměřuje akt k němu zaměřený (jedná se především o akty poznávacích mohutností člověka, tj. smyslů a rozumu), a tento vztah k předmětu jako k míře lze analogicky přenést i na habitus, což jsou dispozice k aktům, na mohutnosti, což jsou schopnosti těchto aktů, i na subjekt, kterému celá tato hierarchie aktů v posledku náleží. Jako příklady uvádí Aristotelés vztah myšlení k myslitelnému (myšlenému), vztah vidění k barvě nebo vztah vědy k jejímu předmětu. Zatímco však předchozí dva druhy vztahu byly Aristotelem i pozdější tradicí pokládány za vzájemné, tj. takové, že nutně pokud existuje reálný vztah A k B, existuje i opačný reálný vztah B k A (takže pokud se například A reálně vztahuje k B jako ke své příčině, nutně se pak i B reálně vztahuje k A jako ke svému účinku²⁷), chápe tradice Aristotela na tomto místě v tom smyslu, že reálný je pouze vztah měřitelného k měřítku (vidění k barvě), nikoliv vztah opačný. Aristotelés říká:

²⁴ Historikové filosofie se různí v názoru na otázku, jaké byly skutečné názory Platóna a jeho nástupců v čele Akademie na vztah mezi idejemi a čísly, a jak vůbec vypadala celá hierarchie principů materiálního jsoucna. Je však zřejmé, že v učení, se kterým Aristotelés například v *Metafyzice* rozsáhle polemizuje a které prisuzuje platonikům, je vztah mezi čísly a idejemi velmi silný (i když ne vždy stejně popisovaný) – Aristotelés dokonce „platonikům“ vyčítá, že čísla s idejemi *ztotožňují* (viz např. 991b9 a dále)

²⁵ *Metafyzika* 5,15, 1021a14

²⁶ *Metafyzika* 5,15, 1021a29

²⁷ Ve skutečnosti činili scholastičtí autoři tradičně výjimku z tohoto principu, a to v případě Boha a stvoření.

U všeho tedy, co se nazývá vztažným z hlediska čísla a mohoucnosti, spočívá vztah v tom, že se svým bytím jako takovým vztahuje k něčemu jinému, nikoliv proto, že by se něco jiného vztahovalo k němu. Ale měřitelné, věditelné a myslitelné nazývá se vztažným proto, že se jiné vztahuje k němu.

Na interpretaci tohoto Aristotelova textu se zakládá pozdější tradiční scholastická distinkce mezi vztahem reálným a pomyslným: zatímco například vidoucí se podle tohoto dlouho všeobecně přijímaného učení vztahuje k viděnému reálným vztahem, vztah inverzní (viděného k vidoucímu) reálný není; je pouze rozumem myšlený, neboť ve viděném není nic, co by mohlo být základem (fundamentem) vztahu k vidoucímu: jak říkají scholastikové, vidění do svého předmětu „nic neklade“, je to imanentní činnost, jejíž veškerý účinek zůstává v subjektu. V tom ostatně spočívá nejhlubší rozdíl oproti vztahům kauzálním: Kauzální vztahy jsou totiž vždy mezi dvěma jsoucný, z nichž jedno působí, nebo může působit na druhé – jinými slovy, z nichž jedno vyvíjí nebo může vyvíjet transitivity činnost vzhledem k druhému, které je přitom trpné. Činnost na jedné straně a trpnost na straně druhé jsou potom reálné základy reálných vztahů jednoho k druhému navzájem. U předmětů imanentních činností však k žádné reálné trpnosti na straně předmětu nedochází, a proto v něm ani nevzniká reálný vztah.

B. SCHOLASTICKÁ TEORIE KATEGORIÁLNÍHO VZTAHU

(1) Obecné rysy realistických verzí první scholastiky. Pokud porovnáme různé teorie autorů první scholastiky, zjistíme, že jejich teorie jsou často až nečekaně rozdílné, lišící se hluboce v základních ontologických předpokladech i v konkrétních řešeních.²⁸ I přes tyto odlišnosti však můžeme alespoň v pozdní scholastice vysledovat jakousi pojmovou kostru, určitý „společný základ“ scholastické teorie vztahu, který každý z autorů svébytným způsobem zpracovává. Protože tento „společný základ“ zůstal stejný i pro scholastiku druhou, s pouhou změnou terminologie, pokusím se jej nyní přiblížit.

Základním společným rysem, i když velmi různě konkrétně chápaným²⁹ celého scholastického diskursu o kategoriálním vztahu je samozřejmě jeho pojetí jako *aristotelského akcidentu*, jsoucna „v jiném“, jehož specifickým formálním účinkem je činit svůj subjekt vztaženým k nějakému jinému jsoucnu – to byl totiž způsob, jakým středověcí autoři pochopili především Aristotelovo pojednání o vztahu v Kategoriích. Tím se středověké pojetí liší zásadně od pojetí převládajícího v současnosti, vycházejícího z chápání vztahu v logice jako vícemístného predikátu. V současném pojetí je vztah většinou pokládán (pokud je odlišen od dvojice jím spjatých jsoucnen) za jakési „metafyzické pojítko“ dvou vztažených jsoucnen, za cosi jsoucího „mezi“ nimi. Scholastický pohled je jiný: podle většiny autorů vztah není ničím „mezi“ dvěma jsoucný, ale formou inherentní v jediném subjektu a „zaměřující“ tento subjekt k jinému – dokonce i nominalisté, kteří docházejí k závěru, že vztah vlastně není nic jiného než dvojice extrémů, vycházejí ze scholastické definice vztahu jako formy – Ponciův současník, pražský jezuita Arriaga například vztah definuje jako

²⁸ Přehled nejvýznamnějších vrcholně středověkých teorií vztahu viz **Mark G. Henninger, SJ: Relations, Medieval Theories 1250-1325**, Clarendon Press, Oxford 1989 (Tomáš Akvinský, Jindřich z Gentu, Richard z Mediavilly, Duns Scotus, Jindřich z Harclay, Vilém Ockham a Petr Aureolus); teorii vztahu Petra Abélarda zpracovává **Jeffrey E. Brower: Abelard's Theory of Relations: Reductionism and the Aristotelian Tradition**, in: *The Review of Metaphysics* 51, 1998, str. 605 – 631). Z Henningery práce vyplývá, že jediným zastáncem silně realistického pojetí vztahu jako akcidentu jako každý jiný, byl ve středověku vlastně pouze Duns Scotus.

²⁹ Viz **Henninger**

*formální určení, kterým je něco zaměřeno k jinému.*³⁰ Podle scholastického pohledu tedy „mezi“ dvěma členy vlastně není jen jeden vztah, nýbrž vztahy dva: totiž vztah, kterým se první vztahuje k druhému, a vztah, kterým se druhý vztahuje k prvnímu. Důvodem pro toto stanovisko bylo zřejmě to, že scholastici nepřipouštěli možnost, že by jeden akcident inheroval zároveň ve dvou subjektech,³¹ ani možnost, že by se jaksi „vznášel“ mezi nimi: každé jsoucní je totiž buď subsistentní, ale pak musí být substancí, kterou vztah není, nebo subsistentní není, to ale znamená, že je inherentní, tj. je v nějakém (a to právě jednom) subjektu.³²

Kromě toho většinou středověcí autoři tradičně rozlišovali vzhledem ke vztahu jeho *subjekt*, *termín* a *fundament*.³³ *Subjektem* vztahu nazývali substancí, v níž vztah v posledku inheruje. *Fundamentem* (základem) vztahu pak nazývali nějakou formu (ať už akcidentální, tj. zejména kvalitu nebo kvantitu, nebo substanciální), která svojí inherencí v subjektu umožňuje nebo bezprostředně působí („zakládá“) existenci vztahu (říká se „*relatio funditur in ea*“). Například je-li Petr stejně vysoký jako Jan, je Petr subjektem vztahu rovnosti, jímž se k Janovi vztahuje, a který je založen na Petrově kvantitě; tato kvantita je tedy fundamentem tohoto vztahu. *Termínem* (předmětem) vztahu se pak u středověkých autorů nazývá jsoucní, ke kterému se subjekt vztahu tímto vztahem vztahuje.³⁴ Subjekt a termín vztahu společně byly někdy nazývány *extrémy* vztahu, případně (*cor-*)*relativa*.

Předchozí výklad se týkal tzv. *kategoriálního vztahu*,³⁵ tj. toho typu vztahu, jehož pojem byl utvořen na základě Aristotelova odkazu, jak o něm byla řeč, a kterým se v této práci budu především zabývat. Ovšem toto není jediný typ vztahu, který scholastika znala. Jak totiž ve středověku postupně krystalizovalo realistické pojetí vztahu jako akcidentu, bylo čím dál tím více zřejmé, že není možné, aby skutečně *každý* vztah byl reálnou akcidentální formou, jsoucím v kategorii vztahu, krátce *kategoriálním vztahem*. Důvody toho jsou různé, filosofické i teologické, ale nejvýznamnější z nich je zřejmě hrozba nekonečného regrese, který by hrozil, kdybychom například i vztah substance k akcidentu pojali jako další reálnou formu.³⁶ Z toho je zřejmé, že vše, co se vztahuje, se nemůže vztahovat něčím od sebe odlišným, nýbrž musí existovat i něco, co se vztahuje samo sebou. Není náhodou, že právě Duns Scotus, autor „nejrealističtějšího“ pojetí kategoriálního vztahu, zároveň terminologicky odlišil druhý typ vztahu, který není samostatným jsoucím, nýbrž je reálně totožný se svým subjektem, s tím, co se vztahuje, a který nazval vztahem *transcendentálním*.³⁷

Distinkce mezi kategoriálním a transcendentálním vztahem představuje základní rozlišení ve scholastické teorii vztahu; ovšem je zároveň distinkcí, která byla různými autory

³⁰ „*Relatio est ratio formalis, quo unum respicit aliud*“ **Rodericus de Arriaga**: *Cursus philosophicus*, lib.5, dist.12, sect.1 n.2, 1. vydání: Antverpiis 1632 str. 162, 3. vydání: Lugduni 1669 str. 189

³¹ Mimo diskrétní kvantitu, jejímž formálním účinkem je právě činit své subjekty mnohé. Nicméně, náš autor Poncius byl toho názoru, že diskrétní kvantita není ve skutečnosti skutečným druhem akcidentální kvantity – právě kvůli problémům s pojmem akcidentu inherujícího ve více subjektech.

³² Výjimku mezi středověkými autory v tomto směru tvořil například Richard z Mediavilly, viz **Henninger**, str. 64. Jiné je samozřejmě nominalistické pojetí vztahu, které však není předmětem této práce.

³³ Zdá se, že v tomto případě byl (zřejmě ojedinělou) výjimkou Petr Abélard, který používal pojmy *subjekt* a *fundament* záměnně – viz **Brower**, str. 613, pozn. 17

³⁴ Na otázku, co přesně je termínem vztahu, nebyly ve středověku ani později sjednocené názory. Kandidáti byly v podstatě tři: buď může být termínem vztahu subjekt inverzního vztahu, nebo základ tohoto vztahu, nebo tento inverzní vztah sám. Viz pozn. 39.

³⁵ „*Relatio praedicamentalis*“ – v latině se neužívalo řeckého termínu „kategorie“, nýbrž jeho latinského překladu „*praedicamentum*“.

³⁶ K hrozbě nekonečného regrese ve scotistické teorii vztahu viz **Henninger**, str. 87-92

³⁷ „*Relatio transcendentalis*“. „Transcendentální“ proto, že netvoří kategorii, nýbrž vyskytuje se ve všech kategoriích, a tak kategorie „transcenduje“.

velmi různě interpretována; ačkoliv se na extenzivním vymezení obou pojmů autoři většinou shodli, definice zejména transcendentálního vztahu byly velmi různé, pevně svázané s různými konkrétními teoriemi, takže se ve druhé scholastice termíny *kategoriální* a *transcendentální* vztah staly pro svoji mnohoznačnost takřka nepoužitelnými, leda po předchozí, proti všem odpůrcům zdlouhavě vyargumentované definici.

V této práci se zaměřím především na Ponciovo pojetí vztahu *kategoriálního*, i když vzhledem k úzké provázanosti témat nebude samozřejmě možné ponechat vztah transcendentální zcela stranou.

(2) Terminologický posun ve druhé scholastice. Čtenáře navyklého na výše popsany středověký způsob vyjadřování o vztahu může u autorů druhé scholastiky překvapit, že terminologie, kterou používají, se liší od středověké, třebaže obsah zůstává v podstatě stejný.

Impuls k této změně dal už Duns Scotus, který jak pro základ vztahu, tak pro subjekt vztahu začal používat výraz *fundamentum*, pouze v případě, kdy bylo třeba oba pojmy rozlišit, používá pro základ vztahu termín *fundamentum proximum* („blízký, bezprostřední základ“) a pro subjekt termín *fundamentum remotum* („vzdálený základ“). Tato scotistická terminologie se spolu se scotismem jako takovým ve druhé scholastice obecně rozšířila, ovšem s další drobnou změnou (a tak se s ní setkáváme u Poncia): Termíny *fundamentum remotum* a *fundamentum proximum* se sice občas dále používaly ve stejném významu jako u Dunse Scota, většinou se však použití termínu *fundamentum* nadále omezilo pouze na význam *fundamentum remotum*, tedy na význam, pro který se dříve používal termín *subjekt*. Pro význam *fundamentum proximum* (tedy pro to, co se původně nazývalo fundamentem) se pak začal užívat nový termín, a to *ratio fundandi relationis* – „důvod zakládání vztahu“. Tyto změny lze přehledně znázornit následující tabulkou.³⁸

STŘEDOVĚK	DUNS SCOTUS	2. SCHOLASTIKA
subiectum	fundamentum (remotum)	fundamentum
fundamentum	fundamentum (proximum)	ratio fundandi

Nejpodstatnější na tomto terminologickém posunu je samozřejmě změna významu slova *fundamentum*. Tato změna skutečně vnesla do diskusí ve druhé scholastice určitý zmatek: zdá se totiž, že autoři druhé scholastiky ne vždy věnovali tomuto posunu oproti středověkému úzu dostatečnou pozornost při diskusích různých jak středověkých, tak soudobých argumentů.

Jeden z klíčových problémů ontologie vztahu, totiž zda je vztah skutečnou akcidentální formou přístupující k subjektu, byl v pozdním středověku, kdy se stal jedním ze sporných bodů mezi realisty a nominalisty, nejčastěji formulován jako otázka (kvestie), „*zda je kategoriální vztah reálně odlišný od svého fundamentu*“. Pokud by chtěl autor druhé scholastiky vyjádřit tentýž problém ve své terminologii, musel by se ptát, zda je kategoriální vztah reálně odlišný od svého *ratio fundandi*. Kupodivu však shledáváme, že autoři 17. století formulují problém přesně týmiž slovy, jako tomu bylo ve středověku, ba co víc, dokonce diskutují stejné argumenty, dokazující na jedné straně reálnou totožnost a na druhé straně reálnou distinkci mezi vztahem a fundamentem, které by v případě, že by se termín *fundamentum* vztahoval na subjekt vztahu, byly zcela nesmyslné. V takových případech je tedy zřejmě třeba předpokládat, že autoři používají termín *fundamentum* podobně jako Duns

³⁸ Tento popis vývoje terminologického úzu je nutně velmi zjednodušený: vedle těchto termínů totiž byly někdy používány i další – např. *ratio fundandi proximum* pro základ vztahu apod., a kromě toho existovaly samozřejmě i rozdíly mezi jednotlivými autory, podle jejich filosofického stanoviska a názoru na užitečnost toho kterého termínu – a to se týká samozřejmě terminologie obecně.

Scotus i ve smyslu *fundamentum proximum*. Ostatně, v případech některých vztahů, jako například otcovství, existovaly velké kontroverze ohledně otázky, co je vlastně jejich základem (tj. *ratio fundandi*) a zda jsou to vůbec kategoriální vztahy.³⁹

Fakt tohoto terminologického zmatku mě staví před problém, jaké terminologie používat v této práci. Je zřejmé, že je třeba odlišit termíny pro obecné pojmy, vyjadřované v různých dobách různým způsobem, od termínů vztahujících se ke specifickému užití toho kterého autora se všemi dvojznačnostmi a nedůslednostmi.

Pokud budu chtít v této práci vyjádřit pojmový obsah, bez vztahu k jakékoliv dobové terminologii, budu užívat *českých* termínů vycházejících ze *středověkého* úzu, protože se zdá, že je jednak obecně známý, jednak logičtější.⁴⁰ Pro *subjekt* vztahu budu tedy používat vždy jen tento termín, a ne termín „fundament“, pro středověké „*fundamentum*“ (tj. ve druhé scholastice „*ratio fundandi*“ či „*fundamentum proximum*“) budu používat termín „základ vztahu“. Středověká terminologie na rozdíl od terminologie 17. století (která je však velmi těžko převoditelná do češtiny) nemá různé termíny pro analogickou distinkci na straně předmětu vztahu, zdá se však přirozené a užitečné zavést termíny „předmět vztahu“ a „základ vztahu na straně předmětu“ pro barokní „*terminus*“ a „*ratio terminandi*“.

Pokud se naopak budu chtít odkázat k terminologii jakožto užívané Ponciem nebo jiným konkrétním autorem, budu používat buď počeštěné latinské termíny („fundament“ pro „*fundamentum*“, „termín“ pro „*terminus*“), nebo originální latinské termíny psané kurzívou („*ratio fundandi*“ apod.), kterých autor skutečně užívá.

³⁹ Analogický problém vzniká často i na straně *předmětu* vztahu. Ve druhé scholastice někteří scotisté, jako např. Mastrius a Bellutus, rozlišovali, analogicky k distinkci *fundamentum* – *ratio fundandi* i na straně termínu *terminus* a *ratio terminandi*, oproti středověkým autorům, kteří, pokud vím, žádnou podobnou terminologickou distinkci neučinili. Tak by *termínem* vztahu kvalitativní podobnosti (například podobnosti v barvě) měl být u autorů druhé scholastiky míněn pouze druhý subjekt kvality, kterému se první subjekt kvality podobá, zatímco tato kvalita sama by měla být nazývána *ratio terminandi*. Nicméně otázka, zda je vztah reálně odlišný od se svých extrémů, je často formulována i tak, zda je odlišný od fundamentu a termínu. Je zřejmé, že v takovém případě má autor spíše na mysli *ratio fundandi* a *ratio terminandi*: problém je, zda se například vztah podobnosti reálně liší od dvou stejných kvalit, jejichž výskyt jej nutně implikuje, a ne zda se liší od subjektů těchto kvalit.

⁴⁰ Není totiž zřejmé, proč bychom měli zavádět speciální termín („fundament“) pro subjekt vztahu – poměr subjektu ke vztahu se ničím neliší od poměru subjektu k jiným akcidentům. Smysl tohoto způsobu vyjadřování nepřímo zpochybňují i ti, kdo jej sami užívají: totiž například již zmíněni konventuálové Mastrius a Bellutus. Ti, když diskutují otázku, zda k bytnosti vztahu patří pouze *esse ad*, („být k“) nebo i *esse in* („být v“), tvrdí, že obojí; a to nikoliv proto, že vztah je akcident, inherentní jsoucno, a *esse in* (=inherence) patří k bytnosti každého akcidentu – to je totiž samozřejmé, ale proto, že vztah je bytostně vztahem *něčeho k něčemu* a tedy zahrnuje ohled ke *dvěma* extrémům, nikoliv jen k termínu. Ke esenci vztahu tedy podle nich náleží současně jak *esse ad*, tak *esse in*. Toto druhé, specificky vztahu náležející *esse in*, nazývají autoři *esse (ut) in fundamento* („být (jakožto) ve fundamentu) v kontrastu proti *esse (ut) in subiecto* („být (jakožto) v subjektu“), které je znakem všech akcidentů. Přitom objasňují, že fundamentem nyní myslí *fundamentum proximum* neboli *ratio fundandi* (oproti předchozímu mnohonásobnému užití termínu *fundamentum* ve smyslu subjektu). Tím, že takto kontrastují pojmy subjektu a fundamentu, však zpochybňují svůj vlastní zavedený úzus, v němž je *fundamentum* totéž co *subiectum*.

III. PONCIOVA TEORIE VZTAHU

Provedený nástin „společného jádra“ scholastické teorie vztahu nám poskytl předpoklady pro pochopení Ponciova pohledu na problematiku vztahu. V následujícím výkladu budu vycházet z Ponciova výkladu v jeho *Logice*, která je první částí jeho zmíněného *Cursu*.⁴¹ Vztahu věnuje Poncius XV. disputaci *Logiky – „De relatione“*, která se nachází v „Traktátu o kategoriích“, kde Poncius shrnuje disputace týkající se témat ve stejnojmenném Aristotelově spisu.⁴²

Výklad jsem rozdělil na tři části. Poněvadž forma filosofické práce v druhé scholastice se značně liší jak samozřejmě od dnešních zvyklostí, tak ale částečně i od způsobu středověkého, rozhodl jsem se, dříve než přistoupím k věci, nejprve v první části přiblížit Ponciův výklad po formální stránce. Jak už jsem řekl výše, Ponciův styl se vyznačuje i na druhou scholastiku neobyčejnou logickou precizností, a proto stojí za to se mu blíže věnovat.

Ve druhé části se budu zabývat Ponciovým podáním scotistické teorie vztahu a jeho různých druhů obecně. Ve třetí, klíčové části se pak zaměřím na Ponciovo pojednání problematiky kategoriálního vztahu, a zejména na Ponciovo stanovisko a argumenty v největším dobovém sporu týkajícím se pojetí vztahu, totiž zda je kategoriální vztah skutečně reálnou akcidentální formou reálně odlišnou od základu vztahu.

A. FORMÁLNÍ STRÁNKA VÝKLADU

Jak už jsem řekl výše, výrazným rysem druhé scholastiky je její vysoký stupeň rozvinutosti a detailní propracovanosti, daný tím, že vyrůstá z neobyčejně dlouhé nepřerušené tradice filosofického myšlení. To se však netýká pouze obsahu, tedy problémů, které jsou zpracovávány, nýbrž i formy a metody filosofické práce. Lze říci, že i v 17. století se ve scholastickém myšlení stále uplatňuje tatáž „scholastická metoda“, spočívající obecně řečeno v systematickém kladení otázek a následné analýze argumentů ve prospěch všech možných řešení, vedoucí k logicky zdůvodněnému závěru. Ovšem konkrétní techniky argumentace prošly během staletí určitým vývojem, a ve srovnání se středověkem stojí druhá scholastika na kvalitativně znatelně vyšší úrovni. Od dob středověku došlo k podstatnému zjemnění a zpřesnění formálně logického a metodického aparátu; původně prostá kostra scholastické diskuse ve formě kvestie (otázka, *pro*, *contra*, řešení, odpovědi na námitky) doznala mnohem bohatší strukturační, v níž bylo rozlišeno více typů různých logických

⁴¹ **Ioannes Poncius:** *Integer Philosophiae cursus ad mentem Scoti, Prima pars complectens Logicam*, Romae 1642

⁴² Ještě i v 17. století přizpůsobovali autoři výklad logiky struktuře Aristotelova Organonu, takže je nauka o kategoriích jsoucna, tedy vlastně téma nikoliv logické, nýbrž ontologické, probírána v logice. Z tradice se, podobně jako v noha jiných případech, vymaňuje např. Arriaga, který v logice vykládá pouze o vztahu (jak sám říká, činí tak kvůli velké důležitosti tématu, ne proto, že by pojednání o vztahu patřilo do logiky spíše než pojednání o ostatních kategoriích), a ostatní kategorie probírá porůznu v metafyzice.

postupů a funkčních částí diskuse problému, a tento vypracovaný nástroj myšlení pak umožnil problémy lépe uchopit a hlouběji do nich vniknout.⁴³

Pro demonstraci „druhoscholastické metody“ se způsob práce Jana Poncia hodí neobyčejně dobře – právě jeho smysl pro logický řád a jasné členění totiž dává možnost snadno identifikovat obecnou strukturu, která stojí v pozadí detailní a hutné argumentace. Podívejme se tedy podrobněji na formu a členění Ponciova *Cursu*.

Jak už bylo řečeno, základní členění *Cursu* je na jednotlivé disputace, věnované vždy jednomu konkrétnímu předmětu: „Traktát o kategoriích“ obsahuje například disputace „*De substantia*“, „*De accidente ut sic*“, „*De quantitate*“, „*De relatione*“ atd. Každá disputace je pak členěna na jednotlivé *kvestie*, tj. formulované jednotlivé otázky či problémy, které jsou spojeny s tématem disputace. Kvestie pak obsahuje několik *konkluzí*, tj. závěrů či tezí, které dílčím způsobem odpovídají na problém vytyčený formulací kvestie, přičemž konkluzím většinou předchází vysvětlení smyslu kvestie, vytyčení problémů a určitá příprava půdy pro závěry. Pod hlavičkou závěrů pak přichází samotná strukturovaná diskuse problému. Poncius je mimořádně důsledný v jasném členění a přesném vyznačování jednotlivých částí diskuse. K tomuto účelu se ve druhé scholastice používalo ustálených frází, uvozujících jednotlivé argumenty, a právě z Ponciovy důslednosti je možné pochopit jejich přesný význam, a tak například lépe porozumět i jejich volnějšímu užití u jiných autorů.

Osou první části diskuse jsou důkazy pro tezi (konkluzi), které jsou zpravidla uvedeny slovy *probatur primo, secundo* atd., případně *posset probari* apod. u důkazu, se kterým autor není spokojen a nepovažuje jej za platný. Důkazy, stejně jako vlastně všechny argumenty, ať už užité za jakýmkoliv účelem, mívají u Poncia i jiných autorů striktně sylogistickou formu, nebo formu *modu ponens*, a nepřestává se na uvedení premis (pokud nejsou evidentně analytické), nýbrž dokazují se jak samotné premisy (sporem nebo dalším argumentem), tak vyplývání, pokud není zřejmé z formy (také často sporem). Poté následují bezprostřední námitky proti tomuto důkazu, a jejich řešení.

Námitky jsou v podstatě dvojího typu. Bezprostřední námitky k právě podanému důkazu, o nichž byla právě řeč, se vztahují bezprostředně k samotnému podanému důkazu a zpochybňují jeho premisy, vyplývání mezi premisami a závěrem, nebo nějak jinak napadají jeho platnost – jsou to vlastně očekávané odpovědi oponentů na důkaz. Bývají uvozeny slovem *dices* – „řekneš“, případně *respondet* „odpoví“ s uvedením autora námitky, a odpověď na ně je uvozená slovem *contra* – „proti tomu“. Tento typ námitek budu nazývat „odpovědi“ (abych je odlišil od námitek druhého typu), a reakce na ně na ně (*contra*) „řešení odpovědi“.

Druhý typ námitek představuje samostatné argumenty ve prospěch tezí nekompatibilních se závěrem podaného důkazu (tj. většinou jeho kontradiktorního opaku), a představují většinou další část diskuse, následující po všech důkazech a řešeních odpovědí na ně. Jsou obvykle uvozeny slovem *obiicies* – „namítneš“, a odpověď na ně slovem *respondeo* – „odpovídám“. Kromě toho může být každý argument, ať už důkaz, námitka, atd. doplněn „potvrzením“ – *confirmatur*, jakousi obměnou či podpůrným důkazem předloženého argumentu (často má formu *reductio ad absurdum*). Konečně, každá s těchto částí diskuse nemusí být pouze jedna, ale například řešení odpovědi na důkaz může být několik (*contra primo, contra secundo*...), nebo mohou naopak některé části chybět (např. nejsou odpovědi na důkaz a přejde se přímo k námitkám).

První kvestie každé disputace bývá většinou věnována problému *definice* daného pojmu, a jeho *dělení* na reálné nebo alespoň logické druhy (v případě disputace *De relatione*

⁴³ Podrobný popis techniky ústní disputace 17. století a odrazu této techniky v psaném filosofickém projevu podává **Stanislav Sousedík**: *Technika filosofické disputace v 17. století*, in: *Filosofický časopis* 15, 1967, str. 132-152

například první kvestie zní „*Co je kategoriální vztah z této kategorie, a o různých děleních vztahů*“.⁴⁴ Pro scholastický výklad je příznačné, že definice nejsou pokládány za výchozí, neproblematický bod, jak je tomu později například u Spinozy a jiných racionalistů, nýbrž že je považováno za potřebné i samotnou definici obhájit a ukázat, že je adekvátní, a odůvodněně a vhodně zavedená. Podobně i pokud se provádí dělení, musí být v kontaktu s námitkami oponentů prokázáno, že je správné – tj. že se jednotlivé členy nepřekrývají a že vyčerpávají celý rozsah děleného. K tomuto důkladnému metodickému postupu přinutil barokní scholastiky zřejmě fakt, že i o dělení a definice pojmů se vedly spory – takže samotná realita diskuse vedla v důsledku ke kultivaci její metody.

B. OBECNÉ RYSY SCOTISTICKÉ TEORIE U PONCIA

Přistupme nyní k samotné XV. disputaci *De Relatione*, a podívejme podrobněji na Ponciovu teorii vztahu.

V této části nás budou zajímat především první dvě kvestie této disputace: první, „*Co je kategoriální vztah z této kategorie, a o různých děleních vztahů*“, zabývající se, jak je z názvu zřejmé, definicí a dělením vztahu, a druhá, „*Co se vyžaduje pro vznik kategoriálního, vnějškově nepodmíněného vztahu*“, jednájící o nutných podmínkách kategoriálního vztahu.

V první kvestii postupuje Poncius tak, že nejprve obecně definuje pojem vztahu, poté se zabývá různými jeho druhy, a výklad nakonec nechá vyústit v jedinou konkluzi, obsahující definici typu vztahu, o kterém má XV. disputace především jednat – totiž kategoriálního vztahu ze samotné kategorie vztahu, scotistickou terminologií *vnějškově nepodmíněného kategoriálního vztahu*.

Za pozornost stojí už samotný začátek Ponciova výkladu. Poncius vychází od pojmů *relativum* a *korelativum*, a definuje relativum jako to, co má nějaký ohled k jinému („*ad aliud*“), korelativa pak jako dvě věci, které mají nějaký ohled k sobě navzájem.⁴⁵ Na tyto definice pak bezprostředně navazuje obecnou definicí vztahu: „*to však, prostřednictvím čeho se relativum formálně vztahuje, je vztah*“.⁴⁶

Na tomto výchozím vymezení pojmů je pozoruhodné, že se zde jasně ukazuje onen zásadní posun v chápání vztahu, k němuž došlo ve scholastice vůči pozici Aristotelově, jak jsme o tom hovořili při výkladu pojednání o vztahu v Kategoriích. Pro Aristotela byla jako „*ad aliquid*“, „*pros ti*“, tj. „zaměřené k jinému“, určena právě *kategorie vztahu*, zatímco scholastikové, ačkoliv tomu často jejich vyjadřování, zejména když se odvolávají na Aristotela, neodpovídá (dále např. nazývají vztah *ad aliquid*), vztahem myslí nikoliv to, co samo je zaměřené k jinému (tj. *relativum*), nýbrž *formální příčinu* této zaměřenosti, tj. to co ono „být k jinému“ u relativa *činí* či *formálně působí*. Jak vidíme, této scholastické pozici přesně odpovídá Ponciův úvod kvestie – ovšem, jak ještě uvidíme, jakmile Poncius začne brát v úvahu Aristotelovu definici vztahu, věci se poněkud zkomplikují.

Nicméně, vraťme se k první kvestii, kde Poncius pokračuje výkladem dělení vztahu. První dělení vztahu je na vztahy, které náleží k povaze vztažené věci (jsou „*ex natura rei relatae*“), nebo jinými slovy, jsou reálně totéž, co vztažená věc (fundament),⁴⁷ a na vztahy,

⁴⁴ „*Quid sit relatio praedicamentalis huius praedicamenti, et de variis relationum divisionum*“ Poncius, disp.15 q.1 str. 536

⁴⁵ „*Relativa sunt quae referuntur et ordinantur ad aliud, et Correlativa sunt quae ad se invicem referuntur et ordinantur...*“ Poncius, disp.15 q.1 str. 536 n.1

⁴⁶ „*...illud vero, quo mediante formaliter relativum refertur, est relatio.*“ Poncius, disp.15 q.1 str. 536 n.1

⁴⁷ Všimněme si, že Poncius neříká, že jsou totožné s *esencí* věci – což má svůj důvod, který se záhy ozřejmí.

kteře jsou akcidentem vztažené věci (fundamentu). Tyto akcidentální vztahy se pak dále dělí na vztahy *intrinsicus advenientes* a *extrinsicus advenientes*, což by bylo možné doslova přeložit jako „přistupující z vnitřního důvodu“ a „přistupující z vnějšího důvodu“; v této však práci budu podle smyslu překládat termín *extrinsicus adveniens* „vnějškově podmíněný“, termín *intrinsicus adveniens* pak „vnějškově nepodmíněný“. Jedná se o důležitou a specificky scotistickou distinkci, jejíž povahu je třeba zde objasnit.

Vztah *vnějškově podmíněný* je definován jako takový vztah, který neplyne nutně z existence fundamentu a termínu (miní se bezprostřední extrémy vztahu, tj. *základ vztahu a základ vztahu na straně předmětu*), nýbrž je třeba ještě nějaké další vnější podmínky. Takovými vnějškově podmíněnými vztahy je podle scotistů posledních šest kategorií: například činnost, která se nějak vztahuje ke svému předmětu, avšak aby skutečně nastala, je třeba aby došlo k přiblížení subjektu činnosti a jejího předmětu (oheň se musí přiblížit vodě, aby oheň začal vodu ohřívát).⁴⁸

Naproti tomu vztah *vnějškově nepodmíněný* je takový vztah, který, je-li dán subjekt a fundament, emanuje⁴⁹ nutně ze subjektu, aniž je třeba nějaké další podmínky. A právě akcidentální vztahy vnějškově nepodmíněné tvoří podle scotistů kategorii vztahu, to jsou *kategoriální vztahy* v užším slova smyslu.⁵⁰ Takový je například vztah podobnosti, který je nutně dán existencí dvou jsoucen se stejnou kvalitou, apod. Podle scotistického názoru, kterého se zde Poncius drží, tedy nejen kategorii vztahu, ale i šest ostatních kategorií je možné považovat za kategoriální vztahy v širším slova smyslu.

Kromě uvedených distinkcí se Poncius poměrně podrobně zabývá tradiční distinkcí mezi *kategoriálním* a *transcendentálním* vztahem. Jak již víme, problém s touto distinkcí, který je většina autorů nucena řešit, spočívá v tom, že je sice nominálně a co do své extenze (tj. autoři se většinou shodnou, které vztahy jsou transcendentální a které kategoriální) obecně přijímána, přitom však každý podává jinou její definici. Poncius postupně argumenty, kterými se zde nemusíme zabývat, vyvrací nejprve tomistickou definici Caietanovu, který transcendentální vztah určuje v kontrastu ke kategoriálnímu jako takový, který je zaměřen⁵¹ k termínu ne čistě jako k termínu, nýbrž i jako k receptivní nebo účinné příčině, poté příbuzné stanovisko Suárezovo, podle něhož se transcendentální vztah liší od kategoriálního tím, že něco působí ve svém termínu, názor Arriagy, podle nějž je transcendentální vztah totožný se subjektem adekvátně (tj. vztah je subjekt a subjekt je vztah), zatímco kategoriální neadekvátně (neboť subjekt je jen jedním členem dvojice, která konstituuje vztah), a stanovisko theatina Raffaella Aversy, víceméně tomisty, podle nějž transcendentální vztah náleží k esenci vztažené věci, zatímco kategoriální vztah nikoliv.

Zamítnutí tohoto posledního názoru se může zdát překvapivé – vždyť Scotus přece zavedl transcendentální vztah právě jako vztah, který není reálně odlišný od svého subjektu (vztažené věci) – jak to tedy, že nepatří k jeho esenci? Důvodem zamítnutí názoru je

⁴⁸ Podmínkou, která je nutná pro vznik vztahu, však podle scotistů nikdy není nějaká činnost, která by vztah působila: akcidentální vztah za při splnění daných okolností sám nutně emanuje ze subjektu, bez nějaké činnosti k němu zaměřené (například není žádná činnost, která by byla bezprostředně zaměřena k ohřívání vody ohněm.)

⁴⁹ Termín *emanace* je zde užít v poněkud přeneseném významu. V novoplatónské metafyzice se emanací míní vycházení či „vytékání“ méně dokonalých účinků z nejdokonalejšího prvního principu, přičemž (na rozdíl od *stvoření*) toto vycházení není svobodné, nýbrž nutné. Zde je tento termín použit ve významu jakékoliv eficientně kauzálního působení, kdy účinek vychází z příčiny nutně, samovolně a bezprostředně (tj. bez zprostředkování nějakou činností příčiny).

⁵⁰ V širším slova smyslu se kategoriálními vztahy myslí i vztahy vnějškově podmíněné, které také tvoří své kategorie.

⁵¹ Všimněme si vyjádření: nikoliv „působí zaměřením“, ale „je zaměřen“ („*respicit*“). A přesto Poncius o pár řádek výše tvrdil, že vztah není to, *co* je zaměřeno, nýbrž to *čím* („*id quo mediante formaliter relativum refertur*“).

scotistický princip, že nic relativního nemůže náležet k esenci něčeho absolutního. Na rozdíl od tomistů, kteří připouštějí, aby jedna a tatáž esence byla zároveň absolutní a zároveň relativní (ovšem pokaždé v jiném ohledu), a popírají jakékoliv reálné rozrůznění uvnitř esence, jakékoliv „formality“ *a parte rei* v esenci,⁵² scotisté tuto koexistenci nerozlišených relativních a absolutních aspektů v esenci pokládají za kontradikci, a proto jsou nuceni pokládat např. transcendentální vztahy za formality *mimo vlastní esenci jsoucí*, avšak přesto *reálně totožné* se jsoucím – mezi nimi a jsoucím je ona slavná *distinctio formalis a parte rei* – formální distinkce na straně věci.

V tomto smyslu Poncius také nakonec řeší distinkci mezi transcendentálním a kategoriálním vztahem (v širším smyslu):

*Proto se domnívám, že transcendentální vztah je takový, který je reálně totožný se vztaženou věcí samou, a že kategoriální vztah je takový, který se vztaženou věcí totožný není – takže dělení vztahu na transcendentální a kategoriální spadá v jedno s tím, které jsem provedl jako první.*⁵³

V závěru kvestie přichází Poncius konečně k problému *definice kategoriálního vztahu*. Poncius vychází z definice Aristotelovy (druhá definice z Kategorií) – „*relativa jsou ty věci, jejichž celé bytí je „mít se k jinému“*“,⁵⁴ kterou pokládá za správnou, pokud se pochopí v tom smyslu, jaký upřesní následující konkluze. Tato konkluze pak zní:

*Kategoriální vztah z kategorie vztahu se dobře definuje jako reálný vnějškově nepodmíněný akcident, jehož celé bytí je „mít se k jinému“, tj. jehož celé bytí spočívá v tom, že aktuálně zaměřuje něco reálně odlišného k něčemu reálně odlišnému.*⁵⁵

V těchto dvou definicích (Aristotelově a Ponciově) se snad nejzřetelněji projevuje terminologický zmatek, který byl způsoben zmíněnou chybnou interpretací Aristotela. Všimněme si, že Poncius v Aristotelově definici překládá správně „*pros ti*“ jako *relativum* – „to co se vztahuje“, a nikoliv jako *relatio* – „vztah“, „to čím se vztahuje“. Přitom se však tváří, jako by šlo o *definici vztahu*! A poté ve své vlastní definici vlastně klade rovnítko mezi „mít se k jinému“ a „působit, že se něco má k jinému“ – nebo lépe vyjádřeno, říká, že máme ono „mít se k jinému“ jako „působit, že se něco má k jinému“ *chápat*. To je přesně způsob, jakým Aristotela interpretoval Abélard,⁵⁶ je to však způsob, který vede ke smazání rozdílu mezi principem a principiátem, a následně k neadekvátním predikátům o vztahu – o vztahu se pak např. říká, že je „*res relativa*“, že jeho bytí je zaměřené k jinému, a přitom právě toto o vztahu nemůže platit, neboť by to vedlo k nekonečnému regresi – vše, co je zaměřené k jinému, musí mít totiž formální příčinu této zaměřenosti, ale ta by podle tohoto chápání musela opět být zaměřená k jinému, atd. Je tedy zřejmé, že „být zaměřen k jinému“ a „působit zaměření k jinému“ jsou odlišné pojmy, jsoucí k sobě navzájem ve vztahu analogickém ke vztahu abstraktního a konkrétního pojmu. Používání prvního termínu ve

⁵² Maximální distinkce, kterou tomisté připouštějí „uvnitř“ jednoho jsoucího či jedné esence, je tzv. distinkce *virtuální*, která není ničím jiným, než *možností* takto „odlišných“ částí *být rozlišeny rozumem* – tj. možností být poznány jedna bez druhé.

⁵³ „*Itaque existimo relationem transcendentalem esse eam, quae identificetur realiter rei relatae per ipsam, et praedicamentalem esse, quae rei relatae non identificetur, quare divisio relationis in transcendentalem et praedicamentalem coincidit cum illa prima, quam posui.*“ **Poncius**, disp.15 q.1 str. 538 n.5

⁵⁴ „*Relativa sunt, quorum totum esse est ad aliud se habere.*“ **Poncius**, disp.15 q.1 str. 539 n.6

⁵⁵ „*Bene definitur relatio praedicamentalis de praedicamento Ad aliquid esse accidens reale intrinsecus adveniēns, cuius totum esse est ad aliud se habere, id est cuius totum esse consistit in ordinatione actuali alicuius realiter distincti ad aliud realiter distinctum.*“ **Poncius**, disp.15 q.1 c.1. str. 538 n.8

⁵⁶ Viz **Brower**, kap. II, str. 610–616

významu druhého je nepřesnost, u precizních scholastiků (a u Poncia zvláště) vysvětlitelná snad pouze neochotou zcela otevřeně se vzepřít tradici a opustit „Filosofovu“ definici.

Abychom však Ponciovi a jeho kolegům, kteří se vyjadřují naprosto stejně, nekřivdili, je třeba uznat, že zmatek je ve druhé scholastice z valné většiny už skutečně pouze terminologický, že autoři jsou si většinou velmi dobře vědomi, v jakém smyslu termínů používají, a že pokud říkají o vztahu, že např. jeho bytí je relativní, myslí tím to, že jeho bytím je *činit* subjekt relativní.

Poncius dokazuje adekvátnost své definice (která je vlastně jedinou konkluzí této první kvestie) klasickým způsobem tím, že ukazuje, že definující znaky přísluší všem definovaným předmětům a výlučně jim (hledisko rozsahové), a zároveň vyčerpávajícím způsobem vyjadřují definovaný pojem (hledisko obsahové), což jsou nutné a dostatečné podmínky adekvátní definice. Splnění obsahové podmínky Poncius dále dokazuje zdůvodněním přítomnosti každého znaku v definici: Říká se „akcident“, aby se vyloučily substanciální vztahy (v Nejsv. Trojici a transcendentální vztahy substancí), říká se „reálný“, aby se vyloučily pomyslné vztahy, které nejsou v kategorii, říká se „vnějškově nepodmíněný“, aby se vyloučily vztahy z ostatních relativních kategorií, říká se „jehož celé bytí spočívá v tom, že působí zaměření něčeho k něčemu“, aby se vyloučily absolutní akcidenty a aby se vyznačilo, že kategoriální vztah nepůsobí nic jiného než toto zaměření, a říká se „něčeho reálně odlišného“, aby se vyloučily transcendentální vztahy.

Diskuse několika námitek proti této konkluzi, kterou Poncius připojuje, je spíše technického rázu; proto ji zde můžeme pominout, a zastavit se ještě krátce u obsahu druhé kvestie, v níž Poncius jedná o nutných podmínkách vztahů.

Poncius nejprve stručně odůvodňuje obecně přijímané podmínky: Předně musí být extrém vztahu od sebe reálně odlišné (podle principu, že nic se nemůže vztahovat samo k sobě), a musí existovat *ratio fundandi* vztahu – to jest jeho základ na straně subjektu, nějaká forma, která je bezprostředním důvodem vzniku vztahu. *Ratio fundandi* nemusí být podle Poncia reálně odlišné od subjektu (může to být např. substanciální forma subjektu); pokud však je reálně odlišné, potom má vztah dva fundamenty: *fundamentum proximum*, tj. samotné *ratio fundandi*, základ vztahu, a *fundamentum remotum* – subjekt vztahu. Důvodem, proč vztah musí mít nějaké *ratio fundandi* je ten, že někdy mohou v témž subjektu existovat dva protikladné vztahy k témuž termínu – například někdo je druhému podobný co do názorů, ale ne co do zvyků – a kdyby se tyto vztahy nelišily svým fundamentem, byly by vzájemně v rozporu, protože jeden by byl negací druhého..

Největší část kvestie však Poncius věnuje problému, zda je nutnou podmínkou vztahu i reálná existence *termínu*. Poncius, se neomezuje pouze na vztah vnějškově nepodmíněný, nýbrž využívá tuto kvestii i k řešení otázky nutnosti existence termínu pro ostatní druhy vztahu, a předkládá tři konkluze: pro transcendentální vztah, pro vztah vnějškově nepodmíněný a pro vztah vnějškově podmíněný.

Podle (vcelku obecně přijímané) první konkluze *transcendentální* vztahy nevyžadují více, než aby byl termín *možný*. Důvod toho je prostý: transcendentální vztah je totožný s fundamentem, a fundament může existovat, i když neexistuje termín; tedy i transcendentální vztah. Třetí konkluze se týká vnějškově podmíněného vztahu a říká, že vnějškově podmíněné vztahy pravděpodobně vyžadují aktuálně existující termín, podle principu, že není možné, aby něco bylo reálně zaměřeno k tomu, co reálně neexistuje. Poncius klade tento závěr jako pouze pravděpodobný zřejmě proto, že použitý princip by se asi těžko dokazoval – zvlášť když byl Poncius předtím připustil možnost reálného transcendentálního vztahu k pouze možnému termínu, což je (alespoň na první pohled) protipříklad k tomuto principu.

Nejzajímavější druhá konkluze, kterou jsem si nechal naposled, tvrdí, že kategoriální vztah vnějškově nepodmíněný vyžaduje aktuálně existující termín. Poncius uvádí dva důkazy: Za prvé, konkluze plyne z toho, že vztah vzniká z fundamentu a termínu „*per*

resultantiam“ – čímž Poncius myslí to, že vztah s nutností emanuje z fundamentu právě tehdy, existuje-li termín (to je právě ona „změna *per accidens*“, neboli „v nevlastním smyslu“, již kategoriální vztahy vznikají). Pak je ovšem existence termínu nutnou podmínkou vzniku vztahu. Za druhé, bílý člověk se nenazývá podobný člověku, který být bílý pouze může, takže možnost existence termínu nestačí pro existenci vztahu.

Poncius pak uvažuje možné odpovědi na tuto argumentaci. Na první důkaz lze namítnout, že dokazuje jen to, že termín je nutný jen pro vznik vztahu, ne pro jeho uchování. Poncius řeší odpověď poukazem na to, že důvod vzniku i uchování je v případě vztahu tentýž, takže je-li existence termínu nutnou podmínkou vzniku, je i nutnou podmínkou uchování vztahu. Odpověď na druhý důkaz je však mnohem zajímavější: Vychází z toho, že rozum může poznávat i neexistující věci⁵⁷ – takže uvedený příklad nelze beze všeho zobecnit, a existence termínu není vždy nutná pro existenci vztahu. Ponciovo řešení spočívá v rozlišení dvojího modu bytí: *esse reale* čili reálné bytí, a *esse repraesentatum*, neboli bytí jakožto předmětu rozumu (jde vlastně o klasickou scholastickou distinkci mezi „*esse formale*“ neboli „*esse subiectivum*“, a „*esse obiectivum*“ – u Scota najdeme často termín *esse intellectum* či *intelligibile*⁵⁸). Pak lze připustit, že termín vztahu poznání sice nemusí mít *esse reale*, vždy však musí mít *esse repraesentatum* – předmětem rozumu jsou totiž jsoucna právě nakolik jsou v tomto bytí. Poncius téma dále nerozvádí a odkazuje na jiné místo, kde jedná o problému podrobněji, ale je zřejmé, že se zde prisuzuje vztahu poznávající-poznané určitý zvláštní status, vyplývající ze specifické povahy poznávací schopnosti, která vyžaduje sobě přiměřený předmět (předmět v sobě přiměřeném modu bytí).

Konečně si Poncius klade jedinou námitku proti důkazu druhé konkluze: Člověk je nepodobný negaci bílého (neboť, jak se rozumí, je bílý). Ale negace není něco reálného, je to nepřítomnost formy. Takže termín nemusí reálně existovat. Poncius odpovídá v typicky silně realistickém scotistickém duchu rozlišením pojmové dvojice „reálný“ a „pomyslný“, oproti dvojici „negativní“ a „pozitivní“. Podle Poncia tyto dvojice nesplývají, nýbrž jdou napříč jedna druhé. Negace není sice žádnou pozitivní realitou, nicméně pokud se vyskytuje, není ani ničím fiktivním, pomyslným, a je v tomto smyslu „reálná“ – jsoucnu daná forma skutečně chybí. A tento nesmyslný, skutečný nedostatek formy může být podle Poncia také termínem vztahu. (Poncius, jak se zdá z uvedeného příkladu, zde zřejmě „termínem“ míní základ vztahu na straně předmětu, *ratio terminandi*.)⁵⁹

Nyní tedy máme základní obraz scotistické teorie vztahu v Ponciově podání: vztah obecně je definován jako *forma*, již se něco vztahuje k jinému; tato forma pak může být buď reálně odlišná od vztažené věci – pak se jedná o vztah kategoriální, nebo je se vztaženou věcí reálně totožná – pak se jedná o vztah transcendentální. Nicméně ani transcendentální vztah není se vztaženou věcí totožný *formálně* – naopak, je to formálně odlišná formalita. Kategoriální vztahy jsou pak dvojího typu: vnějškově nepodmíněné vztahy, neboli kategoriální vztahy ve vlastním slova smyslu, které tvoří kategorii vztahu a vyznačují se tím, že nutně vznikají za předpokladu existence fundamentu a termínu, a vztahy vnějškově podmíněné, které tvoří ostatních šest kategorií a vyznačují se tím, že k jejich vzniku je mimo

⁵⁷ Tato námitka vychází z tradičního předpokladu, že vztah poznávajícího a poznaného je druhem kategoriálního vztahu – tento předpoklad však Poncius nepřijímá: viz dále.

⁵⁸ Nejedná se přesně vzato o synonyma, ale rozdíly mezi těmito termíny jsou za hranicí našeho současného zájmu.

⁵⁹ Tomisté by tuto námitku řešili jinak: vůbec by nepřipustili, že může existovat nějaký reálný vztah k negaci nebo privaci, které jsou pouhými pomyslnými jsoucnými – právě proto, že termín je pouze pomyslný, musí být i vztah pouze pomyslný, tvrdili by. Ovšem na to by scotisté zřejmě namítali, že není žádný rozdíl mezi skutečnou podobností dvou bílých lidí, a skutečnou nepodobností dvou lidí, z nichž jeden není bílý. Odpověď tomistů by pravděpodobně zněla, že nepodobnost je také pouhá negace, nepřítomnost podobnosti, a tedy jsoucno čistě racionální (pomyslné).

existence fundamentu a termínu třeba ještě nějaké nutné podmínky: například jejich vzájemné přiblížení. Existence termínu je nutnou podmínkou pro vnějškově nepodmíněný kategoriální vztah, a pravděpodobně i pro vnějškově podmíněné vztahy, nikoliv však pro vztah transcendentální.

C. KATEGORIÁLNÍ VZTAH VNĚJŠKOVĚ NEPODMÍNĚNÝ

(1) Problém teorie kategoriálního vztahu. Nyní se dostáváme k asi nejzajímavější části Ponciovy nauky o vztahu. Jak už bylo řečeno, scotistická škola představuje na škále scholastických směrů krajní realistickou pozici. To se projevuje v mnoha rysech scotistické metafyziky: například v učení o formalitách *a parte rei*, v přiznání reálné existence negacím a privacím, a v neposlední řadě i v teorii vztahu – scotisté jsou tradičně ti, kdo se nejsilněji brání jakékoliv redukci vztahů na jiná jsoucna,⁶⁰ a to především proti útokům z nominalistických pozic. V době, kdy Poncius psal svůj kurs, došlo zásluhou některých jezuitů (Hurtada de Mendoza a především Rodriga de Arriagy⁶¹) k opětovnému oživení starého středověkého nominalismu, a tím pádem také k opětovnému otevření sporu o to, zda jsou kategoriální vztahy vůbec odlišné od (bezprostředních) extrémů – zda je například podobnost dvou bílých něčím jiným, než bělost jednoho a bělost druhého.

Tento spor se samozřejmě promítá i do Ponciova výkladu – náš autor věnuje otázce, zda je vztah odlišný od extrémů, celou třetí zdaleka nejdelší kvestii disputace o vztahu, a probírá problém skutečně s neobyčejnou důkladností. Tím víc však čtenáře překvapí, že výsledky zevrubné diskuse vůbec nesvědčí jednoznačně ve prospěch scotistické teze reálné odlišnosti, nýbrž se naopak zdá, že o ní má Poncius hluboké pochybnosti, a že k tomu, že se k ní nakonec přece přikloní, ho nevede ani tak síla argumentů, jako spíš autorita scotistické tradice. Tento výsledek je o to pozoruhodnější, že přichází právě z pozic takto silného realismu, a to aniž by byly jeho principy zpochybněny. Tradičně se totiž teze reálné odlišnosti vztahu od extrémů spojuje s realismem, zatímco teorie vztahu jako dvojice jsoucen apod. s nominalismem. Na příkladě Poncia se však ukazuje, že tyto vztahy pravděpodobně nejsou tak těsné; a že z realismu ještě možná neplyne „realistická“ teorie vztahu.

Dříve, než se budeme podrobněji věnovat celé problematice ve třetí kvestii, je třeba objasnit ještě jednu věc. Jak už víme, realistická teorie vztahu převzala od Aristotela dělení kategoriálního vztahu (tj. u scotistů vnějškově nepodmíněného kategoriálního vztahu) na tři druhy: vztahy založené na jednotě formy, vztahy založené na činnosti a trpnosti, a vztahy typu vztahu „měřitelného k měřítku“. Nicméně u obou vrcholných postav barokního scotismu, tj. u Poncia i u Mastria, dochází k tomu, že se toto dělení *opouští*: oba autoři totiž docházejí k názoru, že dva poslední druhy ve skutečnosti nejsou druhy vnějškově nepodmíněného kategoriálního vztahu, nýbrž v případě činnosti a trpnosti vůbec žádné jiné vztahy kromě samotné činnosti a trpnosti (což jsou, jak už víme, vztahy vnějškově

⁶⁰ Extrémní realismus se ve scotistické teorii vztahu projevuje i jinak: například oproti tomistům tvrdí, že každému termínu odpovídá zvláštní vztah v subjektu, zatímco podle tomistů se může subjekt vztahovat k několika termínům stejné kvality jedním a týmž vztahem podobnosti, dále scotisté pokládají za zvláštní kategoriální vztahy například jednotu látky a formy, inherenci akcidentu, koexistenci jsoucen, apod.

⁶¹ Identifikace jezuitů s nominalismem byla přechodně zřejmě dost silná – svědčí o tom např. to, že Mastriem a Bellutem je ve svém scotistickém *Cursu* Tovaryšstvo ironicky nazváno *Societas Nominalium* (**Bartholomaeus Mastrius** et **Bonaventura Bellutus**: *Philosophiae ad mentem Scoti cursus integer*, Tomus Primus continens Disputationes in Aristotelis Logica, Venetiis 1678, disp.8 q.3 a.7 str.293 n.49).

podmíněné) neexistují,⁶² a v případě vztahu „měřitelného k měřítku“, tj. například poznání a poznaného, jde (s největší pravděpodobností) o vztah transcendentální, tj. vztah reálně totožný, avšak formálně odlišný od fundamentu (např. poznání).⁶³ Důvod pro tyto teze je především ten, že, jak autoři dokazují, není možné určit žádný důvod, který by zakládal potřebu zavádět navíc vedle činnosti a trpnosti či vědění samého ještě nějaký reálně odlišný vztah.⁶⁴

Jako jediný zástupce kategoriálního, vnějškově nepodmíněného vztahu tedy zbývá vztah založený na jednotě formy – tj. specifická totožnost, podobnost a rovnost (a jejich negace – např. nepodobnost, které scotisté také pokládají za reálné vztahy). Pouze vztahů tohoto typu se tedy nakonec týká celý spor o reálnou odlišnost kategoriálního vztahu od extrému. Mastrius, *princeps scotistarum*, alespoň v tomto bodě tradiční scotistickou pozici vášnivě hájí. U Poncia tomu bude poněkud jinak.

Přiblížme si tedy podrobněji obsah třetí kvestie. Otázka, kterou je třeba řešit, je jasná: „*Zda existují reálné vztahy reálně odlišné od extrémů*“.⁶⁵ Ponciův postup v kvestii je následující: Na úvod kvestie, jak bývá obvyklé, Poncius nejprve vykládá smysl otázky a vysvětluje jednotlivá stanoviska k ní. Ohledně prvního především objasňuje pojem reálné distinkce: jde o takovou distinkci, že alespoň jeden z členů, mezi kterými nastává, může existovat bez druhého.

Poté Poncius předkládá utříděný přehled stanovisek k dané otázce. Za prvé je zde stanovisko, které Poncius přisuzuje pouze některým starým filosofům⁶⁶ a Petrovi Aureolovi, podle kterého ve skutečnosti vlastně žádné vztahy neexistují. Proti tomu stojí stanovisko, které uznává, že některé vztahy existují: to se však dále dělí.

Někteří sice uznávají existenci vztahů, avšak popírají jejich reálnou odlišnost od extrémů, a to opět dvojím různým způsobem: buď považují vztahy za totožné s oběma extrémy, takže vztah je podle nich dvojice současně existujících jsoucen, nebo jinými slovy, obě dvě jsoucná jsou v zahrnuta v esenci⁶⁷ vztahu, přičemž v pojmu vztahu se chápe jedno přímo (fundament) a druhé nepřímo (termín) – jako přední zastávce této teorie je jmenován Arriaga – nebo považují vztah za totožný pouze s jedním extrémem, totiž fundamentem, a termín je mimo esenci vztahu: to je názor Suárezův.

⁶² „*Sed, ut verum fatear, non existimo inter producens et productum dari aliquam relationem distinctam ab ipsa actione productiva et passione ipsi in producto correspondente.*“ **Poncius**, disp.15 q.4 str.567 n.64

⁶³ „*Sed si queratur, unde colligatur, quod detur aliqua relatio realiter distincta ab ipsa scientia, qua referatur sciens seu cognoscens ad rem scitam seu cognitam, revera difficulter poterit assignari. Quare non improbabiler tenetur ab aliquibus huiusmodi relationes tertii generis esse transcendentales, et non praedicamentales.*“ **Poncius**, disp.15 q.4 str.567 n.64

⁶⁴ Snad je třeba objasnit, v čem spočívá rozdíl mezi těmito tezemi: proč je činnost a trpnost kategoriálním, vnějškově podmíněným vztahem, ale např. poznání vztahem transcendentálním? Nedalo by se stejně tak dobře říci, že činnost a trpnost se transcendentálně vztahují k sobě navzájem, nebo že poznání patří mezi vnějškově podmíněné kategoriální vztahy? Nikoliv: jak už víme, podle scotistů je transcendentální vztah formálně odlišný od toho, s čím je reálně totožný – proto není pravda, že vnějškově podmíněné kategoriální vztahy jsou vlastně akcidenty s transcendentálním vztahem, neboť v jejich případě žádná formální distinkce mezi akcidentem a vztahem neexistuje. A proč se naopak vztah k předmětu podle scotistů od aktu poznání formálně odlišovat musí? Protože podle scotistů je poznání kvalitou rozumu (imanentní činnosti totiž náleží do kategorie kvality), tedy absolutním akcidentem, který nemůže být formálně totožný s něčím relativním.

⁶⁵ „*Utrum dentur relationes reales realiter distinctae ab extremis*“ **Poncius**, disp.15 q.3. str.543 n.18

⁶⁶ Snad má Poncius na mysli stoiky či atomisty, viz **Weinberg** str. 79-81.

⁶⁷ Termín „essence“ se zde používá dosti volně (což je ve scholastickém myšlení dost časté): v přesném významu totiž mají esenci jen vlastní jsoucná, nesložená z jiných. Je-li však vztah dvojicí jsoucen, není to vlastní jsoucná a nelze o něm v přesném slova smyslu říci, že má esenci.

Jiní však, a sice scotisté a tomisté, se domnívají, že vztahy nejen že jsou reálné, ale navíc i reálně odlišné od věcí, které se jimi vztahují – tj. vztažené věci by mohly existovat i bez vztahů.

V uvedené Ponciově prezentaci stanovisek se zřetelně zračí jeho jasné logické myšlení: způsob, jakým je totiž uspořádává, odpovídá přesně přísným scholastickým kritériím správného dělení, zejména požadavku, aby se vždy postupovalo v úplných dvoučlenných disjunkcích. Tak vztahy buď existují, nebo ne, pokud existují, jsou buď totožné s extrémem, nebo ne, pokud jsou totožné, jsou totožné buď s oběma, nebo pouze s jedním. Tím, že v disjunkci vždy figuruje teze a její negace, je zaručena úplnost dělení, a zároveň toto dělení umožňuje důkaz jednoho členu disjunkce vyvrácením členu druhého.

Tímto roztržiděním pozic si Poncius skvěle připravil půdu k následující argumentaci. Pro důkaz jeho teze, že vztahy jsou reálné, a že jsou reálně odlišné od svých extrémů, totiž stačí vyvrátit všechny tři alternativní možnosti – a přesně to je Ponciovým plánem ve zbytku kvestie. Ten se člení na čtyři dokazované konkluze: v prvních třech Poncius postupně vyvrací, že by vztahy vůbec neexistovaly, že by byly totožné s oběma termíny, nebo že by byly totožné s fundamentem. Protože se mu však nepodaří vyvrátit poslední jmenované stanovisko, připojuje Poncius konkluzi čtvrtou, v níž pozitivně dokazuje, že vztah je akcidentální forma reálně odlišná od fundamentu, a poslední část kvestie věnuje vyvracení neobyčejně početných námitek proti třetí konkluzi. Nicméně důkaz poslední konkluze ani řešení námitek v posledním oddílu kvestie nejsou ani zdaleka jednoznačné – jak uvidíme, zdá se, že se zde Poncius dostává do pozice, kdy musí hájit závěr, o jehož platnosti má hluboké pochybnosti. Projděme si tedy Ponciův postup jednotlivými konkluzemi a přibližme si jeho argumentaci.

(2) 1. konkluze: „Existují po věčné stránce vztahy⁶⁸ nezávisle na veškeré rozumové činnosti nebo poznávací či srovnávací životní schopnosti.“⁶⁹

Na důkaz první konkluze Poncius nejprve uvádí tři tradiční argumenty, které však krátce odmítá jako nedostatečné. První z nich vychází z dogmatu o Nejsvětější Trojici, a usuzuje na existenci vztahů ve stvoření z existence vztahů v Trojici na základě existence stejných relativních pojmenování v Bohu i ve stvoření (např. „otec“ a „syn“). Druhý důkaz⁷⁰ zní takto: pouze pomyslná jsoucna nenáleží do kategorie, avšak kategoriální vztah náleží do kategorie, není tedy pouze pomyslný, nýbrž reálný. Poncius odmítá i tento, neboť jeho premisy mají platnost pouze na základě autority Aristotela (on to byl, kdo stanovil kategorii vztahu): kdo tuto autoritu neuznává, pro toho důkaz není závazný.

Konečně třetí důkaz zní následovně: Dřevo je skutečně hořlavé, forma se reálně vztahuje k látce, integrální části tělesa jsou spolu navzájem reálně spojeny. To vše je nezávislé na našem intelektu, a jak hořlavost, tak vztah formy k látce, tak spojení částí tělesa jsou vztahy – takže existují reálné vztahy. Proti tomu Poncius namítá, že všechny uvedené

⁶⁸ Spojením „po věčné stránce“ (příp. „na straně věcí“) budu překládat latinské *a parte rei*. Význam tohoto termínu je takřka totožný s termínem *realis*, avšak není zcela totožný. Jak uvidíme dále, někteří autoři předpokládají, že existují vztahy, které jsou *a parte rei*, ale nejsou *reales* (a Duns Scotus sám rozlišuje mezi silnější *distinctio realis* a slabší *distinctio formalis a parte rei*). V čem spočívá rozdíl *a parte rei* a *realis* v případě vztahu není zcela jasné, ale zdá se, že termín *a parte rei* je poněkud slabší, a myslí se jím prostě totéž, jako *nezávisle na poznávacím aktu lidského rozumu*, zatímco termín *realis* implikuje již skutečné bytí nějakou věcí.

⁶⁹ „Conclusio I. Dantur relationes reales a parte rei independenter ab omni operatione intellectus aut potentiae ukllius vitalis cognitivae, aut collativae.“ Poncius, disp.15 q.3 str.567 n.64

⁷⁰ Ve svém výkladu jsem kvůli názornosti přehodil pořadí druhého a třetího důkazu.

příklady jsou příklady vztahů vnějškově podmíněných, a nikoliv vnějškově nepodmíněných, jejichž existence má být dokázána.

Poncius nicméně, jak vidno, nenamítá proti logice důkazu: jeho nedostatečnost pro Poncia spočívá pouze na špatném výběru příkladů, špatném výběru výchozích premis, takže je dokázáno něco jiného. Princip argumentu Poncius uznává,⁷¹ a proto jeho vlastní argument, kterým dokazuje existenci reálných vnějškově nepodmíněných vztahů,⁷² má zcela stejnou formu; pouze konkrétní obsah první premisy se změní.

Ponciův definitivní argument ve prospěch první konkluze zní následovně:

Dokazuje se však lépe: Skutečně na straně věcí existují některé věci, které si jsou po věcné stránce navzájem podobné a nepodobné, rovné a nerovné, a to nezávisle na veškeré činnosti rozumu (jak je zřejmé z příkladu dvou bílých a bílého a černého, nebo dvou délek jedné pídě a jedné délky jedné pídě a jedné délky dvou pídí). Tedy existuje po věcné stránce to, od čeho pocházejí tato pojmenování – avšak to je to, čemu říkáme kategoriální vztah. Tedy existují na straně věcí kategoriální vztahy této kategorie.⁷³

Tento překvapivě prostý důkaz hraje u scotistů hlavní roli při vyvracení extrémně nominalistického stanoviska. Dalo by se říci, že jde vlastně o důkaz z *realismu*. Proč tomu tak je, bude zřejmé z rozboru důkazu.

Důkaz sám sestává ze dvou úsudků. První úsudek je vlastně kategorický sylogismus modu *darii* se zamlčenou obecnou horní premisou. A právě tato zamlčená premisa, která umožňuje vyvození, je z jistého pohledu důvodem, proč nazývám tento důkaz důkazem z realismu – tato dolní premisa je totiž právě definující tezí realismu. Než však bude možné ji formulovat, je nutné nejprve objasnit jistý klíčový pojem, se kterým úsudek operuje – a to pojem *denominatio*, který překládám jako *pojmenování*. Tento překlad může být totiž zavádějící, neboť termín *denominatio* u realistů a zvláště scotistů neznamená pouze nějakou jazykovou konvenční skutečnost, nějaké jméno v určitém jazyce, ale spíše samotnou skutečnost, která je *principem* tohoto jména, samotné určení, které je pojmenovávané, nebo možná „nárok“ na pojmenování, plynoucí z tohoto určení. Jak víme, princip určitosti se nazývá *forma*, a termínem *denominatio* je myšlen právě *formální účinek* nějaké formy, to co forma působí v subjektu. Například forma bělosti působí, že subjekt *je a právem se nazývá* „bílý“, a právě ono „*je a nazývá se*“ je míněno výrazem *denominatio* – říká se „*forma denominat subiectum*“. Toto ovšem platí jen pro tzv. *denominatio intrinseca*, „vnitřní pojmenování“; mimo to existuje ještě pojmenování „vnější“, *denominatio extrinseca*, jehož principem není nějaká reálně inherující forma v subjektu pojmenování, nýbrž nějaká forma v *jiném* subjektu. Takovým „vnějším pojmenováním“ je například pojmenování „viděný“,

⁷¹ Poncius říká: „*Sed quamvis hae duae probationes [tj. první a třetí] supposita minori huius secundae probationis [tj. mnou uvedeného jako třetího] quae mihi certa est propter dicenda de sex ultimis praedicamentis, efficacime [sic] convincant dari aliquas relationes in creaturis, revera tamen non videntur sufficere ad probandum, quod detur relationes reales praedicamentales, prout praedicamentales dicuntur illae, quae spectant ad hoc praedicamentum*“ Poncius, disp.15 q.3 c.1 str. 545 n.21 (podtržení moje)

⁷² Přesně vzato, Poncius zatím nedokazuje, že jde o vztahy vnějškově nepodmíněné, nýbrž dokazuje pouze, že existuje to, o čem později dokáže (ve čtvrté konkluzi), že to jsou vztahy vnějškově nepodmíněné.

⁷³ „*Probatur autem melius, quia revera a parte rei dantur aliqua, quae sunt a parte rei sibi invicem similia, et dissimilia, aequalia et inaequalia independenter ab omni operatione intellectus, ut patet de duobus albis, albo et nigro, duabus quantitibus palmaribus, una quantitate palmari, et alia bipalmari: ergo dantur a parte rei illa a quibus proveniunt istae denominationes – sed illa sunt, quae vocamus relationes praedicamentales: ergo dantur a parte rei relationes praedicamentales huius praedicamenti.*“ Poncius, disp.15 q.3 c.1 str.567 n.64

neboť jeho principem není forma inherující v předmětu pojmenování, nýbrž forma – akt vidění – inherující v někom, kdo vidí).⁷⁴

A právě tento pojem „pojmenování“ je středním pojmem tohoto sylogismu, a v něm se koncentruje zmiňované realistické východisko argumentu. Druhá premisa konstatuje existenci určitých pojmenování: podobnosti, nepodobnosti, atd. Obsahem zamlčené první premisy tedy musí vzhledem k požadavku plynutí závěru být, že *každé pojmenování musí mít svůj princip* – jinými slovy, jestliže něco nese určité pojmenování, pak musí existovat *reálná forma*, která toto pojmenování působí (ať už v subjektu pojmenování, nebo mimo něj).

V této interpretaci jasně vystupuje realistický vklad druhé premisy: ta neříká vlastně nic jiného, než že naše poznání, artikulované v různých *denominationes*, postihuje skutečně realitu, že mu odpovídá to, co je poznáno. Nicméně tato interpretace ještě není zcela přesná – pomíjí totiž právě vyložený význam termínu *denominatio*. Ve skutečnosti je totiž onen realistický vklad spíše než pouze v druhé premise obsažen už v tomto samotném pojmu: neboť už v něm je zvláštním způsobem sjednocen ohled na naše poznání a na realitu: první premisa totiž není míněna čistě jazykově, nechce pouze říci, že v jazyce existují určitá slova, nýbrž ještě něco více. To, že existují nějaké relativní *denominationes* neznamena jen, že nazýváme věci podobnými a nepodobnými, nýbrž i že *takové skutečně jsou*. Za pravdivost tohoto tvrzení ručí právě a jenom realistický předpoklad, že nás naše poznání neklame, že poznáváme skutečnost takovou, jaká je. Při tomto chápání pak platnost druhé premisy vyplývá vlastně pouze z obsahu pojmu „pojmenování“, a klíčovou roli hraje premisa první, která tvrdí, že taková pojmenování existují. Nicméně ať už přesuneme onen předpoklad realismu na první či na druhou premisu, je zřejmé, že je v těchto premisách obsažen, a že je ve skutečnosti tím, na čem v posledku závisí platnost závěru.

Druhá část důkazu už není tak zajímavá, neboť se v ní pouze objasňuje, že právě tyto principy relativních pojmenování, jejichž existence byla dokázána, jsou tím, co nazýváme kategoriálními vztahy – přijatá druhá premisa tohoto druhého úsudku je vlastně nominální definice, takže veškeré námitky se musí soustředit na první premisu, a tedy na její důkaz.

Poncius se poté vyrovnává se dvěma odpověďmi na důkaz, přičemž druhou z nich zde můžeme pominout, neboť se jednak zakládá na teologickém východisku (totiž na určitém tvrzení o vztahu božské a lidské přirozenosti v Kristu), jednak se ve skutečnosti nevztahuje k věci, s čímž ji Poncius s krátkým vysvětlením odmítá. První odpověď je však zajímavější, a stojí za to, aby byla citována v úplnosti:

*Řekneš: nějaké pomyslné vztahy mohou po věčné stránce existovat, tj. existovat nezávisle na jakémkoliv aktu rozumu. Neboť podle mnoha scotistů platí, že pokud nastane vidění v oku, vzniká v předmětech vidění pomyslný vztah, a to nezávisle na jakémkoliv aktu rozumu. A totéž platí o předmětech libovolné smyslové mohutnosti.*⁷⁵

Jaký je vlastně smysl této odpovědi? Její jádro se zakládá na předpokladu, že tzv. *pomyslný vztah*, *relatio rationis*, (například vztah viděného k vidoucím), existuje v subjektu *nezávisle na tom, zda tento vztah je rozumem poznán či ne*. Pokud by toto bylo možné, znamenalo by to, že *nezávislost vztahu na lidském rozumu ještě neznamena, že jde o reálný*

⁷⁴ Je třeba rozlišovat distinkci mezi *denominatio intrinseca* a *denominatio extrinseca* od distinkce mezi vztahy *intrinsecus adveniens* a *extrinsecus adveniens* (vnějškově nepodmíněný / vnějškově podmíněný). Oba tyto druhy vztahu udělují svému subjektu *denominatio intrinseca*, neboť to jsou skutečné formy inherující v subjektu pojmenování. Obě pojmové distinkce hrají v teorii vztahu i v následujících důkazech klíčovou roli.

⁷⁵ „*Dices posse dari aliquos respectus rationis a parte rei, hoc est independenter ab omni actu intellectus, nam secundum multos scotistas resultat in obiectis visis relatio rationis, posita visione in oculo independenter ab omni actu intellectus; et idem est dicendum de obiectis perceptis a quacumque potentia sensitiva.*“ (V textu ve skutečnosti stojí „...*resultat in obiectis visis relatio relationis*...“, ale jde o zřejmou tiskovou chybu) **Poncius**, disp.15 q.3 c.1 str.546 n.23

vztah, jinými slovy, že ne každý vztah *na straně věci* je *eo ipso* reálný. A to by opět znamenalo, že v jistém smyslu neplatí výše zmíněný realistický předpoklad: tato nauka totiž právě zpochybňuje, že objektivita a nezávislost něčeho musí být v posledku dána nějakou *realitou*, nějakým reálným určením, tj. v posledku nějakou *reálnou formou*.

Poncius bohužel neříká, kteří scotisté zastávají tuto nauku, avšak zdá se, že se v ní odráží stanovisko poprvé formulované „prvním scotistou“ Jindřichem z Harclay (asi 1270-1317).⁷⁶ Tento středověký autor se nejprve pod Scotovým vlivem přiklonil k jeho teorii vztahu, později ji však kritizoval, a zejména hájil názor, že takové vztahy, jako vztah viděného k vidoucímu, nebo vztah Boha ke stvoření, jsou *nezávislé na poznávajícím intelektu*, třebaže nejsou *reálné*. Jindřich argumentuje:⁷⁷

Zamýšlím hovořit o Sókratovi absolutně, a nazývám ho absolutním jménem „Sókratés“. Nebo zamýšlím hovořit o Sókratovi za určitých okolností; předpokládejme například, že je teď Sókratés viděn krávou, že kráva vidí Sókrata. Je jisté, že nezávisle na uvažování jakéhokoliv intelektu existuje rozdíl mezi Sókratem absolutně a Sókratem jakožto viděným. Neboť ani existence Sókrata, ani vidění krávy, jímž vidí Sókrata, nezávisle na uvažování rozumem. Sókratés dále nezávisí ani na vidoucí krávě, ani na jejím vidění, neboť i když to žádný intelekt neuvažuje, může Sókratés jistě přestat být viděn krávou a není nutné, aby ji byl viděn. Takže ani nezávisle na uvažování nějakého rozumu není toto „být viděn krávou“ naprosto tatáž věc jako Sókratés. A přece „být viděn krávou“ neoznačuje v Sókratovi žádnou inherující formu, ani cokoliv existujícího, co v něm předtím nebylo. Neboť všichni připouští, že předmět smyslů se nevztahuje reálným vztahem k smyslové mohutnosti, a není ani nutné, aby se vztahoval reálným vztahem. A vidění krávy je navíc činnost zůstávající v krávě, která nepůsobí žádnou věc ve viděném předmětu – a přesto Sókratés nyní je viděn krávou a později přestane být viděn, aniž je to uváženo nějakým intelektem.

Jakou námitku tato pozice představuje pro Ponciem předložený důkaz je zřejmé: Oponent typu Jindřicha z Harclay jako by říkal: tvrdíš, že to, že věci jsou si podobné a nepodobné nezávisle na našem intelektu, dokazuje, že podobnost a nepodobnost jsou reálné vztahy. Ale tento úsudek neplatí – vždyť Sókratés je nyní viděn a později přestane být viděn rovněž nezávisle na našem intelektu, a přesto vztah pasivního vidění („být viděn“) není reálný, nýbrž pomyslný. Takže celý úsudek neplatí.

Jak se tedy Poncius vyrovnává s touto námitkou? Nutno říci, že se spíše nevyrovnává. Poncius prostě bez důkazu popírá, že by bylo možné, aby existovaly pomyslné vztahy nezávislé na intelektu, a jediný důvod, který pro své stanovisko uvádí, je ten, že kdo by to popřel, ztratil by vůbec jakoukoliv možnost vyvrátit tuto odpověď na důkaz a tím vůbec možnost dokázat že existují reálné vztahy – což už prý samo činí takové stanovisko nepravděpodobným.⁷⁸ Jde tedy o argument spíše *ad hominem*, neboť odpověď se zakládá na nauce jistých scotistů, kteří samozřejmě mají zájem na tom, dokázat existenci reálných vztahů.

Tato velmi slabá odpověď na evidentně principiální námitku je překvapující. Je to první známka podezření, že Poncius má vážné pochybnosti o nejhlubších základech scotistické nauky o vztahu, to jest v základních předpokladech týkajících se ontologických důsledků

⁷⁶ Viz Henninger, str. 98-118

⁷⁷ Jindřich z Harclay: *Quaestio de Relatione*, n. 51, citováno dle: Henninger, str. 114.

⁷⁸ „*Falsum est dari ullos respectus rationis, qui non dependeant vel a potentia intellectiva, vel ab aliqua alia vitali, et qui hoc negaret, facile potest dicere, quod similitudines essent respectus rationis, unde illi Scotistae, aut authores, qui asserunt dari tales respectus, difficulter poterunt impugnare hanc replicam, aut probare dari huiusmodi respectus reales, ut vel ex hoc ipso capite improbabilitas eorum sententiae comprobetur.*“ Poncius, disp.15 q.3 c.1 str.547 n.23

objektivitu pojmů (v tomto případě pojmů jako „podobný“ „viděný“ apod.) – a toto podezření se ještě několikrát potvrdí.⁷⁹

Na závěr konkluze Poncius uvádí jedinou samostatnou námitku proti tezi – totiž klasickou námitku vycházející z několikrát opakovaného Aristotelova tvrzení, že ke vztahu neexistuje pohyb, ani se jeho přistoupením nic nemění – namítající z toho usuzuje, že vztah tedy nemůže být reálnou formou, protože každá forma svůj subjekt mění a je termínem pohybu. Poncius odpovídá dvěma způsoby. Nejprve podotkne, že tento důkaz nečiní problémy těm, kdo nepředpokládají mezi vztahem a fundamentem reálný rozdíl (nezapomeňme, že stále jde pouze o důkaz teze, že vztahy *něčím jsou*, ne teze, že to jsou akcidentální formy odlišné od fundamentů), a poté, jak lze očekávat, předkládá tradiční scotistickou odpověď, která spočívá v rozlišení pohybu a změny *per se* a *per accidens*: z povahy vztahu jako formy prý plyne jen to, že musí být termínem pohybu alespoň *per accidens*, zatímco Aristotelés popírá pro vztah pouze pohyb *per se*. Distinkce mezi těmito druhy pohybu spočívá v podstatě v tom, že pohyb *per se* je takový pohyb, při kterém je jeho výsledná forma produkováána nějakou činností, zatímco při pohybu *per accidens* k vytvoření výsledné formy nesměruje žádná činnost, nýbrž forma nutně emanuje ze subjektu (za splnění určitých podmínek). Tak je tomu prý právě u vztahu, který nutně emanuje ze subjektu, pokud je v subjektu vytvořen fundament vztahu a existuje odpovídající termín. Vzato *simpliciter* se tedy sice jedná o změnu a pohyb, není to však změna a pohyb ve vlastním smyslu, *per se*.

Řešením této námitky Poncius uzavřel důkaz existence reálných kategoriálních vztahů. Další konkluze se už budou týkat nikoliv existence kategoriálního vztahu, ale jeho esence: tj. otázky, *čím je*.

(3) 2. konkluze: „*Reálný kategoriální vztah z této kategorie⁸⁰ nespočívá ve dvou prostřednictvím vztahu k sobě navzájem vztahených extrémech (například dvou bílých), tak, že by se mnil jeden extrém přímo a druhý nepřímou, a každý z nich by náležel k esenci vztahu.*“⁸¹

Tuto konkluzi, která míří především proti nominalistickému stanovisku Arriagovu a jeho některých kolegů ze „*Societas Nominalium*“,⁸² dokazuje Poncius dvěma důkazy, za

⁷⁹ Ačkoliv Poncius není schopen se zde vyrovnat s touto odpovědí na svůj důkaz, přece později poskytuje argument, který by bylo možné postavit proti důvodu, kterým je podložena teze o možnosti existence objektivních nereálných vztahů. Tento argument se nalézá v řešení 8. námitky proti 4. konkluzi, a vyvrací možnost, že by podobnost byla *denominatio extrinseca* – není prý totiž možné udat důvod, proč by pojmenování v subjektu mělo pocházet spíše od formy v termínu, než od stejné formy v subjektu. Jak se to vztahuje k současnému problému? Argument proti Ponciovu důkazu vychází právě z objektivitu takových vztahů, které jsou ve skutečnosti *vnějšími denominacemi*. Kdo by chtěl Poncia hájit, mohl by argumentovat tak, že není třeba, aby existoval nějaký objektivní, avšak nereálný vztah např. viděného k vidoucímu, který by působil denominaci „viděný“ neboť objektivita denominace je dostatečně zaručena objektivitou vztahu inverzního, totiž vidoucího k viděnému, který je tou formou, která denominaci působí. Tím je vyvrácen předpoklad oponenta, ze kterého tento usuzuje na možnost, že by nějaká objektivní (*a parte rei*) denominace závisela na nereálném vztahu. Že pak podobnost není případem vnější denominace, působené vnější formou, a tedy vyžaduje formu *vnitřní*, se dokazuje právě zmíněným argumentem z řešení 8. námitky proti 4. konkluzi. Viz níže str. 39

⁸⁰ Tj. z kategorie vztahu. Poncius dodává „z této kategorie“, aby bylo zřejmé, že mluví kategoriální vztah v užším smyslu, tj. pouze kategoriální vztah vnějškově nepodmíněný, nikoliv ostatních šest kategorií vztahu.

⁸¹ „*Conclusio II. Relatio realis praedicamentalis huius praedicamentinon consistit in duobus extremis, v.g. in duobus albis, quae ad se invicem per relationem referuntur, ita ut unum dicat in recto at alterum in obliquo, et utrumque sit de essentia eius.*“ Poncius, disp.15 q.3 c.2 str.547 n.25. Výrazy *in recto* a *in obliquo*, které překládám „přímo“ a „nepřímo“, v latině asociují gramatický význam „v přímém pádu“ (nominativ) a „v nepřímém pádu“ (ostatní pády).

⁸² Viz pozn. 61

kterými si stojí, a kromě nichž uvádí ještě tři další, které mu nepřipadají dostatečné. První důkaz je velmi prostý a zní takto:

Celé bytí vztahu je „mít se k jinému“: tedy termín vztahu, který je oním „jiným“, nemůže náležet k esenci vztahu, ale musí být něčím jiným, od vztahu odlišným.⁸³

Jedná se o důkaz apriorní, neboť uvedená premisa je přímo ona druhá definice vztahu z Aristotelových *Kategorií*, jak ji chápe scholastická tradice, a důkaz vlastně jen ukazuje, že pojetí vztahu jako dvojice jsoucna je s touto definicí v rozporu. Důležité pro důkaz je důraz na to, že celé bytí vztahu je zaměřeno k jinému. Z toho už bezprostředně vyplývá, že to, k čemu je vztah zaměřen, musí být zcela mimo vztah, mimo jeho esenci – a to už je kýžený závěr. Poncius tento důkaz nijak dále nevysvětluje ani nedokazuje předpoklady, ale přidává k němu „potvrzení“ (*confirmatur*) – jde vlastně jen o jinou formulaci v podstatě téhož logického postupu (důkaz má teď podobu *reductio ad absurdum*, přičemž „*absurdum*“ je v tomto případě důsledek, že se něco vztahuje samo k sobě, což bylo ve scholastice všeobecně považováno za kontradikci na základě obsahu pojmu vztahu):

Nic se nemůže reálně vztahovat k sobě samému, tedy termín nenáleží k esenci vztahu. Vyplývání se dokazuje takto: kdyby termín náležel k esenci vztahu, pak jelikož celé bytí vztahu je „vztahovat se k jinému“, musel by se i termín jakožto náležející k jeho esenci vztahovat k jinému, a v důsledku toho k sobě samému. Neboť sám termín je to „něco“.⁸⁴

Podstata prvního důkazu je tedy zřejmá; podívejme se proto rovnou na odpovědi na něj. Odpověď je v tomto případě pouze jedna, a patří, jak je možno očekávat, skutečnému oponentovi, totiž Arriagovi. Poncius cituje Arriagův text takřka doslova:

Arriaga odpoví, že termín kategoriálního vztahu se od vztahu neliší proto, poněvadž přesně vzato vůbec nejde o vztah: to, že je zeď bílá, říká, totiž není důvodem, proč bych k ní měl mít nějaký vztah nebo zaměření. Neboť pokud se podobnost nazývá vztahem, pak proto, že nemůže být pojato podobné jako podobné, aniž by byl pojat druhý extrém, kterému je to podobné. A to nikoliv proto, že se jeden extrém vztahuje k druhému, nýbrž proto, že výraz „podobný“ označuje oba dva, a co je dvojí, nemůže být chápáno bez každého ze dvou. To ukazuje na příkladu Petra a Pavla, nakolik tvoří počet dvou. Nevztahují se totiž k sobě navzájem, nakolik tvoří počet dvou, ani k sobě nejsou zaměřeni, a přece, nakolik tvoří počet dvou, nemůže být jeden pojat bez druhého – neboť „dvojí“ označuje oba dva.⁸⁵

⁸³ „*Probatur primo, quia totum esse relationis est ad aliud se habere, ergo terminus relationis, qui est illud aliud, non potest esse de essentia relationis, sed aliud aliquid a relatione distinctum.*“ Poncius, disp.15 q.3 c.2 str.548 n.25

⁸⁴ „*Confirmatur: nihil potest referri realiter ad se: ergo terminus non est de essentia relationis. Probatur consequentia, quia si terminus esset de essentia relationis, quandoquidem totum esse relationis sit ad aliud referri, terminus, qui est de essentia eius deberet ad aliud referri, et consequenter ad se, quia ipsemet terminus est illud aliud...*“ Poncius, disp.15 q.3 c.2 str.548 n.25

⁸⁵ „*Arriaga respondet terminum relationis praedicamentalis non distingui ab ipsa, quia in rigore non est relatio: neque enim, inquit, quia paries est albus, ego habeo ad illum respectum, vel ordinem. Quod si similitudo dicatur relatio, ideo est, quia non potest concipi simile, ut simile, quin concipiatur aliud extremum, cui dicitur simile, non quia unum extremum respiciat alterum, sed quia simile dicat utrumque; utrumque autem nequit intelligi sine utroque. Exemplificat hoc de Petro et Paulo, quatenus constituunt numerum binarium, ut constituunt numerum binarium, non respiciunt se mutuo, nec dicunt ordinem ad invicem, et tamen ut constituunt numerum binarium unus nequit concipi sine altero, quia binarius dicit utrumque.*“ Poncius, disp.15 q.3 c.2 str.547 n.25 (Místo u Arriagy: Arriaga 1632, lib.5 disp.12 sect.8 subs.1 str.170 n.32-33; Arriaga 1669 lib.5 disp.12 sect.10 subs.1 str.203 n.76)

Smysl Arriagovy odpovědi je zřejmý: Ponciem předložený důkaz se zakládá na aristotelské definici vztahu jako jsoucna, jehož bytí je zaměřeno k jinému. Arriaga tuto definici pro kategoriální vztah⁸⁶ opouští, považuje kategoriální vztah za prostou dvojici absolutních jsoucen, a tudíž popírá, že by v tomto případě vůbec nějaké zaměření k jinému existovalo. Nelze tedy proti němu argumentovat z absurdit, které plynou ze spojení aristotelské definice a představy vztahu jako dvojice.

Poncius toto samozřejmě ví. Proč tedy argumentuje proti Arriagovi tímto způsobem? Odpověď na tuto otázku je zřejmá z prvního řešení Arriagovy odpovědi, které zní: *V takové odpovědi se popírá předpoklad sporu*⁸⁷ – totiž skutečný kategoriální vztah. Jinými slovy, pokud Arriaga chápe kategoriální vztah *takto*, pak ve skutečnosti *popírá jeho existenci*, která byla dokázána v první konkluzi. Dvojice absolutních jsoucen prostě není vztah, je to dvojice jsoucen; my však v realitě nacházíme vztahy, neboť disponujeme pravdivými relativními pojmenováními, jak bylo (?) dokázáno v první konkluzi. Poncius tedy zprvu jakoby uznává, že Arriaga nepopírá existenci vztahů, aby se nakonec tím zřejměji ukázalo, že jeho teorie vztahu jako dvojice vlastně vůbec není teorií vztahu – nevysvětluje nepopíratelnou relativitu, se kterou se v realitě setkáváme.

I další dvě řešení Arriagovy odpovědi, která Poncius uvádí, ilustrují tento jeho základní přístup. V druhém řešení argumentuje, že pokud by skutečně nezávisle na rozumu nemělo bílé vztah k bílému spíše než k černému (a tak tomu podle Poncia je, jestliže žádné vztahy v pravém slova smyslu neexistují), nemohlo by se říkat, že je bílé podobné spíše bílému než černému – takže jestliže se pravdivě říká, že bílé je podobné bílému, pak se musí bílé k bílému nějak skutečně vztahovat. Ve třetím řešení se Poncius zabývá konkrétně Arriagovou teorií:

*Jestliže se věc, která se nazývá podobnou, nemůže pojímat bez toho, čemu je podobná, je tomu tak proto, že k ní má určitý vztah, který nemá k tomu, čemu podobná není, a ne proto, že podobnost označuje obojí – to je zřejmé z toho, že o tom, co je podobné, se oba extrémy nepředikují. A z toho je patrné, že Arriagův příklad není k věci, protože vzhledem k tomu, že počet dvou označuje obě dvě své složky vzaté zároveň, není možné jej vypovídat o žádné z těchto složek – neříká se totiž, že jedna z věcí, které jsou dvě, je dvojí. Podobnost se však vypovídá o jednom z extrémů, proto nemůže zahrnovat oba. Z toho je také naprosto zřejmé, že se tento autor mylí, když dodává, že podobnost není nic jiného než dvojice bílých, například proto, že kdyby to byla pravda, pak nakolik by se o jednom z oněch bílých vypovídalo, že je podobné, říkalo by se tím také, že je dvojice, nebo něco dvojího, což je absurdní.*⁸⁸

V podobném duchu se nese Ponciova argumentace i v dalších důkazech. Druhý důkaz je vlastně totožný s Ponciovým třetím řešením Arriagovy odpovědi: Vztah se vypovídá o jednom z extrémů, ale dvojice se nevypovídá o jednom z extrémů, takže vztah není dvojice.

⁸⁶ Nikoliv však pro vztah transcendentální.

⁸⁷ „*tollitur suppositum controversiae*“

⁸⁸ „*Contra tertio, quia si unum quid, quod dicitur simile, non possit concipi sine alio, cui est simile, ideo hoc fit, quia dicit ordinem aliquem ad illum, qualem non dicit ad alterum, cuji non est simile, et non ex eo, quod similitudo dicit utrumque, ut patet ex eo, quod utrumque non praedicetur de eo, quod dicitur simile. Et per hoc patet, exemplum ipsius non esse ad propositum, quia binarius ex eo, quod dicit utrumque constituentem ipsum simul sumptos, non potest praedicari de ullo ex ipsis, neque enim ex duobus constituentibus binarium unus dicitur binarius. sed similitudo dicitur de uno ex extremis, ergo non potest includere utrumque exemplum. Unde etiam manifeste patet, quod idem author subiungit, esse falsum, nempe similitudinem non esse aliud quam binarium albedinum v.g. nam si hoc esset verum, quemadmodum de uno ex illis albis diceretur, quod esset similis, diceretur etiam, quod esset binarius, aut binarium quid, quod est absurdum.*“ Poncius, disp.15 q.3 c.2 str.548 n.26

Na potvrzení přidává Poncius opět *reductio ad absurdum*: Kdyby byly skutečně oba extrém z esence vztahu, neexistoval by důvod, proč by se měl jeden vypovídat přímo a druhý nepřímo, jak tvrdí Arriaga, neboť by mezi dvěma členy vztahu nebyl naprosto žádný rozdíl co do způsobu, jakým se podílejí na vytváření vztahu. Proto by jeden z nich nemohl determinovat rozum k tomu, aby jej uchopil přímo, a druhý, aby jej uchopil nepřímo.⁸⁹ Zde si opět můžeme všimnout zásadně realistického postoje Poncia: nejsme to my, kdo určuje, jak uchopíme svými pojmy realitu, ale důvod, proč ji tak a tak máme uchopovat, musí být obsažen v realitě samé. A pokud by oponent tvrdil opak, jak Poncius předpokládá v odpovědi na tento argument (*Dices...*) – totiž že oba extrém jsou sice tímto způsobem zahrnuty v esenci vztahu, pouze *my* když říkáme, že Petr je podobný Pavlovi, pojímáme jeden extrém přímo a druhý nepřímo, dostane se mu následující pádné odpovědi:

*Pokud bych před sebou neměl nic než Petra a Pavla, a každý z nich by se po věčné stránce podílel na podobnosti stejně bezprostředně, nemohl bych pojímat Petra jakožto podobného Pavlovi, a takový způsob vyjadřování by neměl vůbec žádný smysl.*⁹⁰

Pro realistu, jako je Poncius, prostě jakýkoliv smysluplný a pravdivý pojem musí vystihovat realitu (a to se vším všudy – tj. i se svojí relativitou). Pokud by však povaha vztahu byla taková, jakou předpokládá Arriaga, znamenalo by to, že relativní pojmy, kterými disponujeme, jsou vlastně jen subjektivními konstrukcemi, že jejich relativita je dána pouze naším způsobem uchopení skutečnosti, a ne skutečností samou, a že tedy vlastně skutečnost nevyjadřují správně – proto by nemělo smysl takové pojmy užívat, chceme-li pravdivě poznávat skutečnost.

Kromě tohoto potvrzení druhého důkazu nabízí Poncius ještě jedno: Kdyby se Petr neměl jinak k Pavlovi a jinak ke kameni, nebyl by podobnější Pavlovi než kameni. Takže v sobě Petr musí mít něco, co je důvodem jeho podobnosti Pavlovi. To může být Petrova esence, nebo nějaký jeho akcident, ani jedno však v sobě nezahrnuje Pavla. A právě *tato* věc, a ne dvojice Petra a Pavla, by se tedy měla mnohem spíše po zásluze nazývat *vztahem*, takže je správnější říci, že podobnost je něco na jednom členu vztahu, ne oba dva členy dohromady.

Poslední tři důkazy uvádí Poncius zřejmě pouze proto, aby ukázal jejich nedostatečnost. Třetí a čtvrtý důkaz zde nemusíme probírat – oba vycházejí z předpokladu, že vztah je vlastní jsoucnu, patřící do kategorie, a Poncius je odmítá právě proto, že oponenti tento předpoklad neuznávají, a připouštějí, že vztah vlastně není žádný akcident, ani vůbec vlastní jsoucnu.

Poslední pátý argument, kterým prý „někteří“ dokazují konkluzi, se snaží z úvahy o vztahu Boha a stvoření paradoxně naopak dokázat, že vztah nemůže být dvojicí extrémů: Kdyby totiž byl, pak by vznik jakéhokoliv jsoucna znamenal vznik reálného vztahu Boha k tomuto jsoucnu, neboť tím vznikne i dvojice Bůh – jsoucnu. Ale reálný vztah Boha ke stvoření je podle obecného přesvědčení nemožný. Poncius odpovídá, že reálný vztah Boha ke stvoření by byl absurdní pouze tehdy, pokud by vztah byl novou reálnou formou, která by v Bohu vznikla – důvodem absurdity je totiž Boží neměnnost. A skutečně, nominalisté (včetně Arriagy) obecně nespátřují nic absurdního na reálném vztahu Boha ke stvořeným věcem.

Tím Poncius uzavírá důkaz a diskusi druhé konkluze, a přistupuje ke konkluzi třetí:

⁸⁹ *in recto* a *in obliquo* – vlastně jde o vypovídání v přímém (nominativu) a nepřímém pádu.

⁹⁰ „*Contra: quia nisi habeam aliud mihi propositum, quam Paulum et Petrum, et si uterque aequo primo involvatur a parte rei in similitudine, non potest concipi Petrus ut similis Paulo; nec ille modus loquendi habet ullum prorsus sensus.*“ **Poncius**, disp.15 q.3 c.2 str.549 n.27

(4) 3. konkluze: „*Kategoriální vztah není reálně totožný se samotným fundamentem, tak, že by jeho esence spočívala pouze ve fundamentu a termín by nenáležel do esence vztahu, ale byl by vyžadován jako nutná podmínka k tomu, aby se fundament nazýval vztahující se k termínu*“⁹¹

Viděli jsme, že z pěti argumentů proti Arriagovské pozici Poncius uznal za platné pouze dva. Ještě nepříznivěji však vyjde tato bilance u této konkluze, kde má Poncius vyvrátit celkem rozšířený názor, jehož nejznámějším zastáncem byl Suárez, že jsou totiž vztahy reálně totožné se samotným fundamentem. Poncius se zabývá čtyřmi argumenty, především Scotovými ale i jinými, ani jeden z nich se však podle něj nakonec neukáže jako dostatečný. Argumentace oponentů Poncia dokonce tlačí do pozice již značně odlišné od scotistické, takže nakonec diskusi ke třetí konkluzi ukončuje, aniž byla konkluze dokázána – k tomu připojuje poznámku, že její důkaz a odpovědi na námitky je třeba vzít z konkluze čtvrté, která pozitivně dokazuje scotistickou pozici.

První důkaz Poncius zamítá velmi rychle. Jde o důkaz Scotův, který zní následovně: kdyby byla podobnost totožná s člověkem, který je podobný, neměla by inherentní povahu akcidentu.⁹² Ale to je proti definici vztahu. Poncius poukazuje na to, že oponenti důsledek přijímají, a trvají na tom, aby bylo dokázáno odjinud, že vztah je skutečně akcident – oni sami to netvrdí, a tedy nejsou ve sporu.

Druhý důkaz je poněkud rafinovanější, a jeho diskuse proto delší. Opět vychází ze stanoviska oponenta, ze kterého vyvozuje nepřijatelný důsledek. Argumentuje se: Pokud je vztah totožný s fundamentem, není celé bytí vztahu „mít se k jinému“, protože celé bytí Petra, ani celé bytí jeho bělosti není „k jinému“ (tj. není úplným nebo jediným formálním účinkem bělosti nebo lidství činit svůj subjekt podobným jiným) – ale to je opět proti definici vztahu. Poncius rozvíjí diskusi:

*Řekneš: „mít se k jinému“ je celé formální bytí, i když ne celé reálné bytí vztahu. Ale proti tomu je, že pak by se nelišil kategoriální vztah od transcendentálního v tom, že jeho celé bytí je „k jinému“, protože celé formální bytí transcendentálního vztahu je „mít se k jinému“ stejně tak dobře, jako celé formální bytí vztahu kategoriálního.“*⁹³

Tuto výměnu názorů je třeba poněkud objasnit. Klíčovými pojmy zde jsou *reálné* a *formální* bytí: *esse reale* a *esse formale*. Co se míní těmito termíny? Jednoduše lze říci, že pro scotisty se *reálným* bytím se myslí celé bytí nějakého jsoucna (věci – *res*), kdežto *formálním* bytím se míní pouze bytí pocházející od příslušné *formality* jsoucna, s vyloučením bytí ostatních formalit – jinými slovy, celé reálné bytí X je bytí všeho, co je reálně totožné s X,

⁹¹ „*Conclusio III: Relatio praedicamentalis non est identificata realiter ipsimet fundamento sic, ut essentia eius consistat in fundamento solo, et terminus non sit de essentia eius, sed conditio necessario requisita, ut denominet fundamentum ipsum referendo ad terminum.*“ Poncius, disp.15 q.3 c.3 str.551 n.32

⁹² Podobností se v tomto případě zřejmě myslí podobnost esenciální, nikoliv akcidentální (tj. podobnost v lidství, ne třeba v bělosti) – neboť smysl má pouze otázka, zda je vztah totožný se *základem vztahu*, kterým je v případě esenciální podobnosti esence či substanciální forma člověka, v případě akcidentální podobnosti akcidentální kvalita (např. barva), nikoliv otázka, zda je totožný se subjektem (*fundamentum remotum*) v případě akcidentálního vztahu. Pro akcidentální vztah by pak argument vůbec neplatil – vždyť základ akcidentálního vztahu je také akcident.

⁹³ „*Dices, totum esse formale ipsius est ad aliud se habere, licet totum esse reale ipsius non sit ad aliud. Contra: sic non distingueretur relatio praedicamentalis a transcendentali, quantum ad habendum totum suum esse ad aliud, quia totum esse formale relationis transcendentalis est ad aliud se habere tam bene, quam totum esse formale relationis praedicamentalis.*“ Poncius, disp.15 q.3 c.2 str.552 n.32

celé formální bytí X je bytí všeho, co je formálně totožné s X.⁹⁴ Termínem *bytí* se zde nemyslí pouze *existence*,⁹⁵ nýbrž obecně jakákoliv aktualita: například „být člověk“, „být podobný“ apod.

Tím se objasňuje, o co v diskusi jde: celé reálné bytí transcendentálního vztahu totiž není *ad aliquid*, neboť do něj patří i všechny ostatní formality, reálně ztotožněné ve jsoucnu, zatímco jeho celé formální bytí je právě jen bytí jedné formality, již transcendentální vztah *formálně* je. Řekne-li se tedy, že totéž platí pro kategoriální vztah, ruší se rozdíl mezi oběma druhy vztahu.

Proč by však musel být kategoriální vztah odlišný od transcendentálního právě v tom, že jeho celé reálné bytí je „*ad aliquid*“? Důvody jsou ty, pro které (podle scholastické interpretace) Aristotelés zamítá první definici v Kategoriích: pak by bylo relativní každé jsoucnu, dokonce substance, (každé má nějaký transcendentální vztah), a nebylo by možné stanovit nějakou zvláštní kategorii vztahu.

Nicméně toto řešení oponenta příliš netrápí – může totiž říci, že existuje jiná diference, která transcendentální vztah od kategoriálního spolehlivě rozliší, totiž zda je existence termínu nutnou podmínkou toho, aby existovalo *pojmenování* (*denominatio*) „vztah“ – transcendentální vztahy se totiž nazývají „vztahy“, i když termín neexistuje (např. o látce se říká, že má sklon přijmout formu, i když forma neexistuje, zatímco o člověku se prý neříká, že by byl podobný jinému člověku, který však neexistuje).⁹⁶ Tedy i tento důkaz je nedostatečný.

Další v řadě neúspěšných argumentů zní následovně:

*Jestliže se nepřipustí, že se vztah reálně nebo modálně od fundamentu liší, pak je nemožné, aby vztah nějakého fundamentu zesílil, aniž by se v sobě nějakým způsobem změnil i fundament (tím, že něco přijme). Ale takový důsledek se zdá být absurdní; proto je třeba říci, že vztah se takto liší, a že tedy není totožný s fundamentem.*⁹⁷

⁹⁴ Distinkce reálného a formálního bytí však není omezena jen na scotistickou školu; ti však, kdo neuznávají formální distinkce, jí musejí dávat poněkud odlišný smysl: formální bytí nemůže být bytí pocházející od *a parte rei* odlišné formality, nýbrž je to jistá abstrakce z reálně jednotného bytí jsoucnu, spočívající v takzvané *objektivní precizi* (*praecisio obiectiva*) neboli vyloučení jistých rysů z objektu poznání a podržení jiných. Scholastický nominalismus spočívá mimo jiné také v tom, že se popírá možnost *objektivních precizí*, neboli možnost rozlišovat *na straně objektu* (nebo jeho bytí) nějaké stránky tak, že by jedna byla předmětem poznání a druhá nikoliv, za předpokladu, že se ty stránky *ex parte rei* neliší. Nikoliv, říká např. Arriaga: reálné bytí objektu je poznáno vždy *celé*, a obecný pojem pak nespočívá v odhlédnutí od některých rysů a přihlídnutí k jiným, nýbrž v konfúzním současném pojetí několika podobných jsoucnů (viz **Stanislav Sousedík**: *Filosofie v českých zemích mezi středověkem a osvícenstvím*, Vyšehrad, Praha 1997, str. 112–113).

⁹⁵ Pro scotisty vlastně existence vůbec není nějaké *bytí*, nějaký zvláštní akt jsoucnu, nýbrž pouze *modus bytí* jsoucnu. Pojem bytí je totiž ve scotismu chápán spíše jako (esenciální, případně akcidentální) *dokonalost*, která může mít různé mody: silný existenční, a slabý *modus bytí* v objektivní potenci (zjednodušeně řečeno).

⁹⁶ „*Hoc etiam non multum urget, quia si non distinguantur relationes transcendentales praedicamentalibus, nisi per identitatem cum fundamento, concedendum esset, quod essent transcendentales aut quod transcendentales esset praedicamentales. Quod sit alia differentia, illa sufficit ad eas distinguendas, quamvis convenient in identitate ad fundamentum. In rei autem veritate differentia posset assignari, quod relationes transcendentales non dependerent a coexistentia termini ad dandam denominationem suam, praedicamentales vero sic; unde materia prima dicitur apta ad recipientem formam, quamvis forma non existat; Petrus vero non dicitur similis Paulo, nisi Paulus existat.*“ **Poncius**, disp.15 q.3 c.3 str.552 n.32

⁹⁷ „*Probatur tertio: [non] potest relatio alicuius fundamenti crescere sine eo, quod ipsum fundamentum mutetur in se ullo modo per receptionem alicuius, nisi dicatur, quod relatio distinguatur realiter, aut modaliter ab ipso: sed hoc videtur absurdum: ergo debet dici, quod relatio sic distinguatur, et consequenter, quod non identificetur fundamento.*“ **Poncius**, disp.15 q.3 c.3 str.552 n.33. Úvodní *non* v textu není, ale jde zřejmě o tiskovou chybu, jak plyne z logiky argumentu i výskytu zájmena *ullus*, které předpokládá negativní sloveso.

Ačkoliv je vyjádření poněkud šroubované, myšlenka je jasná: není li vztah odlišný od fundamentu, je každá změna vztahu změnou fundamentu. Ale, jak se dále uvádí (podobně nesrozumitelným způsobem),⁹⁸ vztah podobnosti v barvě může růst i tak, že se připodobní termín, aniž se mění fundament.

A opět následuje diskuse: první námitka je, že když se připodobní termín fundamentu, tak u fundamentu „roste jen pojmenování (*denominatio*)“. Ale nato odpovídá Poncius (opět z týchž realistických pozic), že se nezdá možné, aby rostlo pojmenování, aniž by rostla forma, která je jeho příčinou. Na to oponent opáčí, že změna pojmenování může být způsobena změnou termínu. Proti tomu však namítne opět Poncius, že jestliže změna v pojmenování pochází od termínu, pak i pojmenování jako takové pochází pouze od termínu, a tak je vztah pouhým vnějším pojmenováním (*denominatio extrinseca*) - to je však proti oponentům (realistům Suárezova typu). Ale i na to mají oponenti podle Poncia odpověď:

Řekneš: není možné, aby celé zmíněné pojmenování pocházelo od termínu, protože kdyby naopak termín zůstal stejný a změnila se pouze bělost fundamentu, pojmenování by se změnilo rovněž; pojmenování „podobný“ tedy nemůže být nezávislé na intenzitě či míře bělosti fundamentu. A je-li tomu tak, že ono pojmenování, které náleží fundamentu,⁹⁹ závisí jak na určitém stavu fundamentu, tak na určitém stavu termínu, přitom však esenciálně nepochází stejně bezprostředně z obou stavů jako z formální příčiny, nýbrž ze stavu jednoho jako z formální příčiny a ze stavu druhého jako z nutné podmínky, je bezpochyby spíše třeba říci, že jako z formální příčiny pochází ze stavu fundamentu a ze stavu termínu pak jako z nutné podmínky, než naopak.

Tato odpověď se mi zdá vskutku dosti pravděpodobná, a dost dobře mě nenapadá, co bych na ni řekl. Proto ani tomuto důkazu konkluze není podle mého názoru radno příliš důvěřovat.¹⁰⁰

Jinými slovy, Poncius neví, jak vyvrátit teorii, která by vysvětlovala změnu například v míře podobnosti nikoliv změnou reálně odlišného vztahu, ale změnou buď samotného základu vztahu, na němž pojmenování „podobný“ závisí jako na své formální příčině, nebo základu vztahu na straně předmětu, na němž pojmenování závisí jako na nutné podmínce. Z Ponciovy strany to není žádný ústupek z realismu, neboť jak základ vztahu, tak základ vztahu na straně předmětu jsou reálné formy. Vztah by tak byl pojmenování jaksi částečně vnitřní (kvůli fundamentu) a částečně vnější (kvůli termínu), a scotisté běžně uznávají i existenci zcela vnějších pojmenování - například pomyslný vztah viděného k vidoucím je takové vnější pojmenování, závislé pouze na aktu vidění jiného jsoučna jakožto na nutné podmínce.

⁹⁸ „*Probatur sequela maioris, quia album, ut quattuor, est simile albo, ut octo; et si remittatur aliquid de albedine ut octo, erit magis simile absque ulla variatione ex parte sui, nisi dicatur, relatio variari in ipso, quod dici nequit, nisi distinguatur ab ipso realiter: ergo crescit in ipso illa relatio similitudinis.*“ **Poncius**, disp.15 q.3 c.3 str.552 n.33

⁹⁹ Doslova „*pojmenování, které je ve fundamentu*“. Musíme mít stále na paměti výše zmíněný „ontologický vklad“ termínu *denominatio*.

¹⁰⁰ „*Dices, non posse totam illam denominationem provenire a termino, quia si terminus maneret idem, modo variaretur albedo fundamenti, denominatio varieretur: ergo non potest denominatio similis haberi a termino absque dependentia ab intensione, aut extensione albedinis fundamenti; quod si dependeat illa denominatio, quae est in fundamento, ab aliqua conditione fundamentali, licet etiam dependet ab aliqua conditione termini, et non proveniat essentialiter aequae primo ab utraque conditione, tanquam a causa formali, sed ab una, tanquam a causa formali, et ab altero, tanquam a conditione sine qua non, potius sine dubio debet dici provenire a conditione fundamenti, tanquam a causa formali, et a conditione termini, tanquam a conditione sine qua non, quam e contra. Haec sane responsio mihi satis est probabilis, nec occurrit mihi quid contra bene replicem, unde neque in hac probatione conclusionis multum esse fidendum censeo.*“ **Poncius**, disp.15 q.3 c.3 str.552 n.33

Poncius se tedy konečně uchyluje k argumentu tradičně považovanému za nejsilnější a nejprůhlednější způsob dokazování reálné distinkce: totiž k argumentu ze Scotova principu oddělitelnosti - „*vše reálně oddělitelné je reálně odlišné*“. V Ponciově podání zní důkaz takto:

*Kdyby byla podobnost totožná s fundamentem, nemohl by fundament existovat bez podobnosti, tj. aniž by byl podobný, neboť k tomu, aby formálně nesl pojmenování „podobný“, není třeba ničeho jiného, než aby se mu dostalo formy podobnosti. Ale fundament může existovat, aniž by byl podobný - například když je zničen termín, nebo když termín z nějakého důvodu nevznikl: nic se totiž nenazývá aktuálně podobné věci, která neexistuje. Tedy vztah není totožný s fundamentem.*¹⁰¹

Ale Ponciově kritice neunikne ani tento argument, zaštitěný autoritou *Doctora Subtilis*. Oponenti prý obvykle na tento argument odpovídají popřením předpokladu, že příslušná forma je v případě vztahu dostačující podmínkou denominace: podle nich tato denominace závisí navíc na existenci termínu jakožto na nutné podmínce. Prakticky to znamená, že podle oponentů například k tomu, aby se subjekt pravdivě nazýval „podobný“, nestačí forma, od které tato denominace pochází – totiž například forma bělosti – nýbrž musí navíc existovat termín: nějaké druhé bílé jsoucno.

Poncius říká, že se tuto odpověď krátce snaží vyvrátit Arriaga, jak přímo, tak ad hominem,¹⁰² ale prý by bylo možné snadno ukázat, že ani jedním způsobem nedosahuje zamýšleného, jak by Poncius učinil, kdyby nebylo třeba vystříhat se nadbytečnosti.¹⁰³ Podle Poncia totiž tuto odpověď nelze vyvrátit jinak, než že se dokáže, že žádná forma nemůže co do toho, aby v subjektu působila pojmenování, záviset na vnější podmínce, bez níž by však forma mohla existovat v subjektu; to však dokázat by prý bylo velmi obtížné.¹⁰⁴ Poncius dokonce uvádí další dva argumenty na podporu oponentů:

Jednak prý totiž i v teorii těch autorů, kteří takto dokazují reálnou odlišnost vztahu od fundamentu a termínu, platí, že termín má pojmenování „být termínem vztahu“ sám ze sebe,

¹⁰¹ „*Probatur quarto, quia, si similitudo identificaretur fundamento; non posse fundamentum existere absque similitudine, nec consequenter quin esset simile, quia nihil aliud requiritur ad denominandum ipsum formaliter simile, quam quod habeat sibi communicatam formam similitudinis: sed potest existere fundamentum, quin sit simile, ut si destruat terminus ad quem refertur, aut si non producat ulla ratione; neque enim aliquid actualiter dicitur similiteri non existenti: ergo relatio non identificatur ipsi.*“ **Poncius**, disp.15 q.3 c.3 str.553 n.34

¹⁰² Arriagovy argumenty jsou následující: Za prvé, odpověď oponentů je prý *petitio principii*, neboť důvodem, proč se fundament před existencí termínu nenazývá podobným, ačkoliv (jsa se vztahem totožný) má celé reálné bytí (*esse reale*) vztahu, je podle oponentů to, že nemá celé *esse denominationis*, jehož nutnou podmínkou je existence termínu. A tady Arriaga klade dilema: buď je toto *esse denominationis* pouze záležitostí naší řeči (*vox*), a pak problém, proč fundament jednou je nazýván podobným a podruhé ne, zůstává, nebo je to ještě něco navíc k fundamentu, než pouhý *vox*, ale pak je toto *něco* částí bytí vztahu, protože je to část denominace *simile* („podobný“), a vztah tedy není adekvátně totožný pouze s fundamentem. Argument ad hominem je pak ten, že podle suarezianů je prý sporné, aby existovala nová reálná denominace bez nové reálné entity, neboť se tímto principem u nich dokazuje odlišnost trvání od trvajícího subjektu. (**Arriaga 1632**, disp.12. sect.8 subs.2. str. 170, **Arriaga 1669**, sect. 10 subs.2. str. 204.)

¹⁰³ **Poncius**, disp.15 q.3 c.3 str.553 n.34

¹⁰⁴ „*Nec sane haec responsio impugnari potest, nisi ostendi possit, quod nulla forma inexistenti subiecto possit dependere quantum ad denominandum a conditione sine qua non extrinseca, et sine qua posset ipsa forma existere in subiecto; hoc autem valde difficile est ostendere.*“ **Poncius**, disp.15 q.3 c.3 str.553 n.34. Všimněme si, že se jedná o podobný problém, který pro Poncia představovala námitka z pozic Jindřicha z Harclay.

a přesto nemůže být termínem, pokud neexistuje vztah.¹⁰⁵ A jednak samotný fundament vztahu musí být vztahu podobný nebo nepodobný, a to musí sám sebou, ne jiným vztahem, jinak by plynul nekonečný regres – a přesto se fundament nenazývá podobný nebo nepodobný vztahu, pokud neexistuje vztah.¹⁰⁶ Oba tyto příklady svědčí o tom, že vnitřní pojmenování může záviset i na nějaké vnější podmínce; a Poncius se z toho důvodu cítí nucen na důkaz třetí konkluze rezignovat:

*Proto je třeba vyvrácení této odpovědi a následný důkaz konkluze vzít z toho, co se řekne k následující konkluzi, a na základě toho je také třeba odpovědět na důvody oponentů této i následující konkluze; spočívají totiž v námitkách, které budou předloženy proti následující konkluzi.*¹⁰⁷

Přistupme tedy k tomuto rozhodujícímu bodu.

(5) 4. konkluze: „Kategoriální vztah je akcidentální forma reálně odlišná od fundamentu, v němž inheruje“¹⁰⁸

K této klíčové konkluzi probírá Poncius pět důkazů. První z nich zřejmě uvádí jen formálně: zakládá se totiž na závěrech předchozích konkluzí: jestliže existuje kategoriální vztah, ale není totožný ani s oběma, ani s jedním z extrémů, musí být formou reálně odlišnou od extrémů. Jenže jeden člen disjunkce antecedentu – totiž třetí konkluze kvestie, nebyl samozřejmě dokázán, a je tedy poněkud překvapivé, že Poncius tento argument uvádí pro čtvrtou konkluzi, neboť se tím tak vlastně dostává do důkazového kruhu. Poncius si je toho samozřejmě dobře vědom, a proto tento důkaz prostě uvede, a dále o něm již nehovoří.¹⁰⁹

Dále následují čtyři důkazy, vzaté z Dunse Scota. Z nich první tři Poncius velmi rychle vyvrací; čtvrtý potom po určité modifikaci přijímá – a mohlo by se zdát, že konečně dosáhl cíle. Nicméně ukáže se, že se objeví nečekaná obtíž, která zásadním způsobem zasáhne do celé diskuse.

Prvními třemi scotovskými důkazy se zde nemusíme podrobně zabývat, neboť skutečně nemíří k jádru problému; proto je zde pouze naznačím. První dovozuje, že popření konkluze znamená popření takových vztahů jako Vtělení Krista, složenosti, kauzality, a rovněž popření možnosti existence akcidentů v Nejsvětější Svátosti bez vztahu inherence v subjektu. Poncius implikaci nezpochybňuje, ale poukazuje na to, že tento důkaz dokazuje pouze vnějškově

¹⁰⁵ „Imo videtur posse ostendi, quod sic in sententia ipsorum Authorum, qui propter hoc argumentum probare nituntur relationem distingui debere a fundamento et termino simul sumptis, quia terminus relationis a seipso habet formaliter terminare relationem, et tamen non potest terminare ipsam, nisi sit ipsa relatio.“
Poncius, disp.15 q.3 c.3 str.553 n.34

¹⁰⁶ „Deinde ipsum fundamentum relationis, supposito quod relatio distinguatur realiter a fundamento, est similis aut dissimilis illi relationi, et non est similis aut dissimilis illi per aliam relationem, alias daretur processus in infinitum.; ergo est similis seipso, ergo habet sibi identificatam relationem, qua dicitur similis: sed tamen illa relatio non potest denominare ipsum simile aut dissimile.“ **Poncius**, disp.15 q.3 c.3 str.553 n.34
Otázka ontologické povahy vztahů, které vznikají mezi fundamentem a kategoriálním vztahem v něm inherujícím, je pro scotisty kvůli hrozbě nekonečného regresi značně citlivá. K tomuto problému viz **Henninger**, str. 87-92

¹⁰⁷ „Itaque impugnatio huius responsionis, et probatio consequenter conclusionis desumenda est ex dicendis circa conclusionem sequentem; ex quibus etiam responderi debet ad fundamenta adversariorum huius, ac conclusionis praecedentis, consistunt enim in obiectionibus proponendis contra sequentem conclusionem.“
Poncius, disp.15 q.3 c.3 str.553 n.34

¹⁰⁸ „Conclusio IV: Relatio est forma accidentalis distincta realiter a fundamento, ipsique inhaerens.“
Poncius, disp.15 q.3 c.4 str.554 n.35

¹⁰⁹ Zde jako by Poncius opět chtěl naznačit, jak je celá důkazní situace problematická – kruhovost dokazování totiž skutečně bije do očí.

podmíněné vztahy. Druhý důkaz vychází z principu, že nic nemůže být reálně totožné s protikladnými určeními (ať už simultánně, nebo sukcesívně). Ale fundament může nabývat protikladných vztahů, není tedy s nimi totožný. To ovšem platí o fundamentu vzdáleném, jak podotýká Poncius, nikoliv o bezprostředním, o který se jedná v konkluzi. Třetí vychází z předpokladu různých rozdílů mezi vztahem a fundamentem například v dokonalosti nebo v ve vzájemné shodě (například dokonalejší bělost může znamenat nedokonalejší podobnost), a tyto rozdíly prý implikují reálnou distinkci. Poncius popírá jak předpoklad (dokonalejší bělost fundamentu může znamenat *menší* podobnost termínu, ale to není totéž co *menší dokonalost vztahu*), tak konsekvenci (kdyby platila, platila by nejen pro *identitu*, ale i pro *působení* vztahu fundamentem, takže dokonalejší fundament by nemohl nedokonalejší vztah nejen obsahovat v sobě jakožto identický, ale ani jej působit).

Na základě této diskuse Scotovských argumentů dochází Poncius k takřka kacířskému závěru, za nějž sklídl od „ortodoxních“ scotistů nemilosrdnou kritiku:

Proto tyto důvody uvedl Scotus ne jakožto závazné, nýbrž jako návody. A není ani nutné, aby byly všechny jeho důvody jakožto závazné scotisty hájeny. Podobně jako se na samotných všeobecných koncilech, kde, jsou-li legitimně shromážděny, působí Duch Svátý, někdy uvádějí důvody, které nejsou ani jisté, ani články víry, jak mají teologové obecně zato (ačkoliv je nutné z víry držet jejich konečné závěry), není nutné, ani aby všechny důvody, které Scotus uvádí, byly hájeny scotisty jako závazné, nýbrž učiní své povinnosti zcela zadost, budou-li se řídit jeho závěry.¹¹⁰

Poncius pak bezprostředně navazuje jediným důkazem, na němž nakonec závisí celá nauka o kategoriálním, vnějškově nepodmíněném vztahu jakožto reálné formě:

Konkluze se tedy dokazuje lépe z téhož Scota: Stěna může být bez podobnosti založené v bělobě, jako může být bez samotné bělosti; tedy se reálně liší od podobnosti. Ale tento důkaz dokazuje pouze reálnou distinkci od vzdáleného fundamentu, což nikdo nepopírá.¹¹¹ Dokazuje se tedy rovněž o bezprostředním základu fundamentu: Každé nové, pozitivní a reálné pojmenování musí pocházet od nové a reálné formy. Ale pojmenování „podobný“, které náleží bílému subjektu podobnému jiné bílé věci, která je nově produkována, je nové a reálné pojmenování.¹¹²

Než se pustíme do diskuse, která následuje tento argument, všimněme si dvou věcí. Za prvé, Ponciův definitivní argument má dost málo společného s původním Scotovým zněním, týkajícím se pouze vzdáleného fundamentu (nemohu se ubránit dojmu, že se zde Poncius snaží zastříti skutečnost, že ve skutečnosti *žádný* ze Scotových argumentů není platný). Za druhé, všimněme si, že horní premisa tohoto Ponciova důkazu je ekvivalentní s tezí, o níž Poncius tvrdil v závěru třetí konkluze, že je nesmírně těžko dokazatelná: totiž že žádná reálná

¹¹⁰ „Itaque has rationes proposuit Scotus, non tanquam convincentes, sed tanquam topicas; neque est necesse ut omnes rationes eius, tanquam convincentes a Scotisti defendantur. Et sicut in ipsismet Conciliis generalibus, quibus legitime congregatis assistit Spiritus Sanctus, licet conclusiones definitae tenendae sint de fide, tamen adhibentur quandoque rationes, quae non sunt de fide, nec certae, ut Theologi communiter tenent; ita non est necesse ut omnes rationes quas Scotus affert, teneantur a Scotistis tanquam convincentes; sed abunde suo munero satisfaciunt, si teneantur eius conclusiones.“ **Poncius**, disp.15 q.3 c.4 str.556 n.39

¹¹¹ Všimněme si, jak dvojznačnost termínu *fundament* ve druhé scholastice neustále komplikuje diskusi.

¹¹² „Probatur ergo conclusio melius ex eodem Scoto, quia paries potest esse sine similitudine fundata in albedine, sicut potest esse sine ipsa albedine, ergo distinguitur realiter ab illa similitudine. Sed haec probatio tantum probat distinctionem realem relationis a fundamento remoto, quod nemo negat. Probantur ergo etiam de fundamento proximo: Omnis denominatio nova, positiva et realis debet provenire a forma nova et realis; sed denominatio similis, qua denominatur subiectum album simile alteri albo, quod de novo producit, est denominatio nova et realis.“ **Poncius**, disp.15 q.3 c.4 str.556 n.40

denominace nemůže záviset na nějaké vnější nutné podmínce: pokud by totiž závisela, mohla by kromě nové reálné formy pocházet také od nějaké formy již existující (např. formy fundamentu), která by k působení této denominace vyžadovala nějakou podmínku. Fakt, že Poncius v jediném důkaze teze o reálné odlišnosti vztahu používá předpoklad, před jehož důkazem předtím sám kapituloval, je dalším důvodem vzrůstajících pochyb o jeho skutečném přesvědčení.

Na druhou stranu, následující diskuse se týká právě tohoto problému, tj. *od čeho* může či nemůže pocházet reálné pojmenování. Odpověď na důkaz sleduje přesně pozici, před kterou Poncius ve třetí konkluzi kapituloval; říká totiž, že pojmenování „podobný“ sice pochází od formy bělosti, nicméně před existencí termínu neexistovalo, neboť scházela *konotace* termínu. Podobnost je prý totiž bělost *konotující* současně existující jinou bělost. Poncius kontruje: konotace je tedy něco jiného než bělost sama, ale zároveň je totožná se vztahem, tedy vztah podobnosti je reálně odlišný od bělosti. Navíc, kdyby bělost byla totožná s podobností, nesla by nutně pojmenování „podobný“ stále. Na to opět oponenti odpovědí, že bělost sice *reálně* je podobná stále, nikoliv však *formálně*, neboť nutnou podmínkou formální podobnosti je existence termínu. Na to však má Poncius definitivní, a zdá se, že rozhodující odpověď:

Avšak proti tomu: Jestliže je k tomu, aby existovalo pojmenování „podobný“, třeba něčeho takovým způsobem odlišného od bělosti, že bez toho bělost může být (totiž koexistence podobného bílého s jiným bílým), není možné udat důvod, proč by tato koexistence nebyla určení konstituující formální bytí podobnosti. Pokud se však toto připustí, máme zamýšlené, jak je zřejmé.¹¹³

Jinými slovy, Poncius jako by říkal: ať označíte jakoukoliv podmínku, která je nutná na straně fundamentu k tomu, aby skutečně nesl pojmenování „podobný“, řeknu, že tato podmínka je hledaný reálně odlišný vztah. A nějaká reálná podmínka na straně fundamentu určena být musí, jinak by se fundament nazýval „podobným“ i tehdy, když by neexistoval žádný termín podobnosti. Poncius dále vysvětluje:

To se potvrzuje, neboť podstatou sporu v této věci je, zda k tomu, aby byl bezprostřední fundament podobnosti (například bělost), podobný jiné bělosti, je třeba ještě něco jiného než obě bělosti, bez čeho však každá z nich může existovat – v čemž my hájíme kladnou odpověď. Takže ať už se vyžaduje současnost existence obou bělostí, nebo nějaká konotace, bez které kterákoliv z oněch bělostí může být, máme zamýšlené. Říkat pak, že se sice něco vyžaduje, není to však formální konstitutivní určení bytí podobnosti, nýbrž nutná podmínka, znamená pouštět se do čistě terminologického sporu.¹¹⁴

Zdálo by se, že tímto působivým argumentem Poncius skutečně vystihl jádro problému, a vzal veškerým oponentům půdu pod nohama. Právě v tomto bodě však přichází velké překvapení – jak říká Poncius, totiž, o které nebývá zvykem se zmiňovat: Poncius si totiž

¹¹³ „Sed contra: quia si ut habeatur denominatio similis, requiratur aliquid ita distinctum ab albedine, ut possit esse albedo sine ipso, nimirum coexistentia albi similis cum altero albo, non posset assignari ratio, cur ita coexistentia non esset ratio constituens simile formaliter. Quod si hoc admittatur, habemus intentum, ut patet.“ **Poncius**, disp.15 q.3 c.4 str.557 n.42

¹¹⁴ „Confirmatur hoc, quia controversia realis huius rei est, utrum ut fundamentum proximum similitudinis, v.g. albedo, sit simile alteri albedini, requiratur aliquid distinctum ab utraque albedine, et sine quoqualibet ex ipsis posset existere; qua in re nos tenemus partem affirmativam: ergo si requiratur simultas existentiae utriusque albedinis, seu aliqua connotatio, sine qua quaelibet ex illis albedinibus esse posse, habemus intentum. Dicere autem quod requiratur quidem, sed non sit ratio formalis constitutiva in esse similis, sed conditio sine qua non, est excitare quaestionem de nomine.“ **Poncius**, disp.15 q.3 c.4 str.557 n.42

uvědomuje, že ze situace, do které diskuse dospěla, se zdá, že *vztah podobnosti vlastně není nic jiného, než koexistence – ale koexistence je vztah vnějškově podmíněný – takže žádný vnějškově nepodmíněný kategoriální vztah neexistuje!* Není totiž možné nalézt žádnou známku reálné distinkce mezi podobnostmi například dvou bělostí, a jejich koexistenci: neboť nejsou ani reálně oddělitelné, ani jedna není příčinou druhé, ani neinherují v odlišných subjektech.¹¹⁵ Poncius poznamenává, že tento problém by mohli snadno řešit ti autoři (např. Mayronis), kteří se domnívají, že by Bůh mohl zázračným způsobem udržovat v existenci např. dvě bělosti, aniž by však mezi nimi vznikl vztah podobnosti (neboť pak by podobnost a koexistence byly oddělitelné). Ale taková teorie by byla podle Poncia kruhová: neboť jestliže toto Bůh může učinit a dvě věci stejné formy mohou v principu bezesporně existovat, aniž se k sobě navzájem vztahují reálně odlišnými vztahy, odkud mohou tito autoři vědět, že to Bůh ve skutečnosti neučinil, a že tedy vůbec nějaké reálně odlišné vztahy např. podobnosti existují?

Poncius proto v závěru čtvrté konkluze dochází k velmi „nescotistickému“ závěru:

*Proto odpovídám jinak: Na základě tohoto argumentu se mi zdá nanejvýš pravděpodobné, že neexistuje žádný vnějškově nepodmíněný vztah, který by byl reálně odlišný od koexistence dvou extrémů, byť by byl reálně odlišný od extrémů, které koexistují a skrze něj se navzájem vztahují.*¹¹⁶

Toto je od scotisty skutečně překvapivé, a ve své době tato teze musela mezi scotisty působit jako píchnutí do vosího hnízda. Poncius si je toho zřejmě vědom, neboť po této první odpovědi na tento nečekaný argument, která vyjadřuje jeho názor, nabízí ještě druhou, které by mohli užít ti, kdo chtějí držet běžné scotistické přesvědčení. A tato odpověď spočívá samozřejmě v popření horní premisy („podobnost je totožná s koexistencí“) a v popření předpokladu, na kterém stojí, že totiž mezi nimi žádná známka reálné distinkce. Podobnost prý totiž sice nelze oddělit od koexistence jako takové, ale lze ji oddělit od každé *určité* koexistence – neboť koexistence má sukcesivní povahu, je něčím, co se neustále mění, zatímco podobnost zůstává stále tatáž. Jediná bezprostřední námitka, kterou si Poncius klade proti tomuto argumentu, a jejímž krátkým řešením končí čtvrtá konkluze, zní, že pokud by tomu bylo takto, pak by to opět znamenalo, že koexistence a podobnost mohou být alespoň zázračně od sebe odděleny. Poncius to jednoduše popře – nikoliv, koexistence disponuje fundament tak, že z něj vztah nutně emanuje, a tomu ani Bůh nemůže zabránit.

Je zřejmé, že zde se nalézáme v klíčovém bodě problému, a že na platnosti či neplatnosti zde podaných argumentů závisí celá podoba adekvátní teorie vztahu. Zastavme se tedy na okamžik, a podívejme se, jakým způsobem na Ponciovo stanovisko odpovídá jeho největší rival mezi scotisty, již zmíněný Bartoloměj Mastrius, se svým spoluautorem Bellutem¹¹⁷ ve svém filosofickém *Cursu „ad mentem Scoti“*. Mastrius je, jak už bylo řečeno,

¹¹⁵ „*Verum, ut habeamus intentum contra adversarios per hactenus dicta, remanet tamen una gravissima difficultas, de qua non solet fieri mentio. Videtur enim, quod similitudo duorum alborum non sit distincta realiter a coexistentia illorum, sed illa coexistentia est relatio extrinsecus adveniēns, ergo non datur relatio intrinsecus adveniēns distincta realiter a relatione extrinsecus adveniēnte; minor patet, quia illa coexistentia non praesupponit aliquid ex parte fundamenti, vel termini, ad quod necessario sequatur, ergo non est relatio intrinsecus adveniēns, consequentia est evidens; probatur maior, in qua sola videtur esse difficultas, quia non est ullum signum distinctionis realis inter ipsa, neque enim possunt esse sine se invicem, neque unum est causa, seu principium alterius, neque subiectantur in subiectis realiter distinctis, ut patet, ergo.*“ **Poncius**, disp.15 q.3 c.4 str.557 n.43

¹¹⁶ „*Itaque respondeo aliter, propter hoc argumentum mihi esse probabilissimum, quod non detur ulla relatio intrinsecus adveniēns, quae sit distincta realiter a coexistentia duorum extremorum, licet sit distincta realiter ab extremis, quae coexistunt et per ea [sic] referuntur.*“ **Poncius**, disp.15 q.3 c.4 str.558 n.45

¹¹⁷ Pro stručnost budu hovořit pouze o Mastriovi, který byl, zdá se, hlavním *spiritus agens* díla.

představitelem „ortodoxního“ scotismu, a tak samozřejmě hájí reálné, vnějškově nepodmíněné vztahy. K Ponciovi se vyjadřuje v závěru 2. artikulu 3. kvestie VIII. disputace své Logiky, a už začátek jeho odpovědi (poté co takřka doslova zreferoval relevantní Ponciův text) nenechává nikoho na omylu o jeho stanovisku:

*Avšak nikdo se zdravým rozumem by se neměl nechat takto slaboučkým důkazem přivést k tomu, aby považoval za pravděpodobnou tuto absurditu, že neexistuje žádný vnějškově nepodmíněný vztah reálně odlišný od koexistence dvou extrémů...*¹¹⁸

Jaké jsou však Mastriovy argumenty? Předně, Mastrius tvrdí, že Ponciem podané řešení obtíže je nedostatečné: neboť platí pouze pro jsoucna podrobená času („tempus“), a nikoliv například pro anděly, jejichž existence je podle scholastické teorie měřena nikoliv sukcesivním časem, nýbrž „dověkostí“ („aevum“), která sukcesivní charakter nemá.¹¹⁹ Mastrius proto přichází s vlastním řešením, a to je dvojí:

Mastrius především předkládá dvě další známky reálné distinkce mezi koexistencí a vztahem: jednak je prý koexistence „jakoby“ příčinou vztahu, neboť je jeho nutnou podmínkou, a jednak mají koexistence a vztah různé formální účinky – neboť koexistovat mohou jak dvě bílá jsoucna, tak bílé a černé, a jejich koexistence má pokaždé stejný charakter, má se ke svému subjektu pokaždé stejným způsobem – nemůže tedy jednou udělovat pojmenování (denominaci) „podobný“ a jednou denominaci „nepodobný“.¹²⁰

Mimo to pak Mastrius popírá i Ponciův předpoklad, že koexistence je vztahem vnějškově podmíněným: a to proto, že jsou-li dána jakákoliv dvě jsoucna aktuálně existující v témž čase, vztah koexistence pro ně nutně vyplývá (podobně jako nutně vyplývá vztah podobnosti pro dvě současně existující bílá jsoucna).¹²¹

Mastriovy (a Bellutovy) argumenty nám umožnily podívat se na stav sporu z jiného hlediska. Zbývá otázka, které ze stran lze spíše dát za pravdu. Odpovědět na ní jednoznačně se neodvažuji; nicméně zdá se mi, že jak Mastriovy důvody, tak nouzová odpověď Ponciova míjejí jádro problému. Pokusím se vysvětlit, proč.

Podívejme se nejprve na tři důvody, které poukazují na nějakou známku reálné distinkce mezi koexistencí a vztahem: Ponciův pokus nalézt jí v rozdílu mezi poměrem obou k času, Mastriův principiálně ontologický argument z rozdílných formálních účinků a

¹¹⁸ „Nullus tamen sanae mentis ex adeo imbecilli ratione adduci debet ad iudicandum probabile esse hoc absurdum, quod nulla detur relatio intrinsecus adveniēns, quae sit distincta realiter a coexistentia duorum extremorum...“ **Mastrius, Bellutus: Disputationes...Logicam**, disp.8 q.3 a.2 str.292 n.49

¹¹⁹ „...esto enim concederetur similitudinem duorum alborum distingui a coexistentia illorum, quia haec variatur, cum sit successiva, ad variationem temporis, cui coexistit, non vero similitudo, adhuc tamen possit argumentum urgeri de duorum Angelorum diversitate, quae mensurantur aevo, et non tempore, unde eorum coexistentia ad communem durationem permanentem, qualis est aevum, consequenter erit permanens, et non successiva, argumentum igitur urgebit saltim de relationibus fundatis in entibus, quae mensurantur aevo, quod est duratio permanens.“ **Mastrius, Bellutus: Disputationes...Logicam**, disp.8 q.3 a.2 str.292 n.49

¹²⁰ „...distinctio...colligitur ex hoc, quod coexistentia extremorum est veluti causa relationis sequentis, cum actualis relatio non causetur, nisi ab extremis actu existentibus, et adhuc evidentius colligitur ex diversis effectibus formalibus earum, nam coexistentia v.g. duorum alborum numquam illa potest denominare similia, nam ratione relationis coexistentiae tam coexistere dicuntur duo alba, quam unum album et unum nigrum...“ **Mastrius, Bellutus: Disputationes...Logicam**, disp.8 q.3 a.2 str.293 n.49

¹²¹ „Deinde neque minorem arbitramur veram, quod nempe coexistentia sit relatio extrinsecus adveniēns, da enim duo entia actu existentia, quantumcunque sunt inter se distantia, dummodo in eodem tempore, eidemque durationi coexistent, sequitur ad illa necesario, ac indispensabiliter relatio coexistentiae.“ **Mastrius, Bellutus: Disputationes...Logicam**, disp.8 q.3 a.2 str.293 n.49

poněkud méně přesvědčivý poukaz na vztah příčiny a následku mezi nimi.¹²² Všechny tyto důvody však, zdá se, zapomínají na to, že koexistence, či jakási konotace termínu, je to jediné, co se ve skutečnosti podařilo Ponciovi v předchozí diskusi vůbec uhájit: Vzpomeňme si, že v rozhodujícím argumentu Poncius vlastně přistoupil na stanovisko oponentů, že totiž k reálnému pojmenování např. *podobný* není kromě fundamentu třeba již ničeho jiného (a toto přistoupení bylo podmínkou toho, aby důkaz platil¹²³), než koexistence či konotace termínu – *a právě tato konotace či koexistence, která musí přistoupit navíc, je dokazovaný kategoriální vztah: zbytek je jen terminologický spor*, uzavřel Poncius při. Chceme-li tedy dokázat, že mimo této konotace či koexistence existuje ještě něco *jiného*, totiž vztah (např. podobnosti), nestačí dokazovat distinkci mezi koexistencí a vztahem na základě nějakých ontologických předpokladů o vztahu (jak to asi nejlépe činí Mastrius poukazem na různé formální účinky). Neboť i když by tyto důkazy reálné distinkce platily (a ony zřejmě platí), pořád ještě není dokázáno, že to, čeho distinkce od koexistence se dokazuje, vůbec *existuje*, neboť jediný důkaz existence vnějškově nepodmíněného kategoriálního vztahu, který se předtím podařilo podat, stačil právě jenom na dokázání existence vztahu koexistence.

Vezměme si zřejmě nejsilnější Mastriův důkaz z formálních účinků: Mastrius ukazuje, že koexistence nemůže udělovat ten formální účinek, který uděluje podobnost a nepodobnost. Ale Poncius byl v předchozí diskusi nucen uznat, že jediné, co schází fundamentu, aby nabyl denominace „podobný“, je jeho koexistence s termínem. To znamená, že Poncius připustil, že formální účinek koexistence je to jediné, co schází do naplnění formálního účinku podobnosti (denominace „podobný“) – zbytek poskytuje fundament. A spory o tom, *co vlastně* je ten vztah podobnosti: zda je to fundament sám, a koexistence je jen jeho nutná podmínka, nebo zda je to právě tato koexistence, prohlásil sám Poncius za pouze terminologické. Říká-li tedy Mastrius, že koexistence sama nemůže poskytnout reálnou denominaci např. podobnosti, zastánce Ponciova stanoviska by to mohl připustit, a říci: ano, tuto denominaci totiž poskytuje fundament – ovšem pouze za předpokladu koexistence, jak bylo uznáno, a ještě nebylo vyvráceno.¹²⁴

Pokud jde o spor o nižší premisu – totiž zda je koexistence vztahem vnějškově podmíněným či nepodmíněným, zde se zdá, že zde oba autoři vycházejí z odlišných předpokladů. Poncius, který jej pokládá za vnějškově podmíněný, by jej zřejmě ztotožnil se samotným časem, kterým je vymezena existence subjektu (podobně jako je vztahem k obklopujícím předmětům vymezeno místo). A časové zasazení do současnosti *právě s těmito* jsoucný jistě není něco, co by automaticky nutně plynulo z existence těchto jsoucen – neboť by zřejmě mohla existovat, a nebýt současná.

Naproti tomu Mastrius chápe koexistenci jiným způsobem: zdá se, že jí rozumí na způsob vztahů založených na jednotě formy (neboť i Mastrius připouští pouze tyto vnějškově nepodmíněné vztahy) – a touto (druhově) jednou formou je v případě koexistence nikoliv kvalita, kvantita či substanciální forma, nýbrž *stejný čas* (stejný časový okamžik). Zdá se tedy, že oproti Ponciovi Mastrius chápe vztah koexistence jako cosi, co k času *navíc*

¹²² Poncius by mohl odpovědět rozlišením předpokladu: připustil by, že koexistence se má ke vztahu jako příčina k následku, *pokud se reálně liší*, ale odmítl by to, pokud jsou totožné. Tím se ukazuje kruhovost důkazu: neboť reálná odlišnost musí být ve skutečnosti v premisách už předpokládána, aby ji bylo možné vyvodit. Ani Mastriův důvod předpokladu (koexistence je nutná podmínka vztahu), reálnou odlišnost nedokazuje, jak je jistě zřejmé.

¹²³ Poncius zcela přesně vystihuje důvod, proč bylo nutné připustit, že vztah je totožný s koexistencí: *aby se dospělo k potřebnému závěru proti oponentům: „Verum, ut habeamus intentum contra adversarios, remanet tamen ... difficultas“* (podtržení moje; viz výše).

¹²⁴ O platnosti Mastriova řešení této zde uvažují pouze s hlediska stavu diskuse a důkazu, jaký je u Poncia; otázku, zda by v kontextu Mastriovy argumentace a po Mastriových důkazech existence reálného kategoriálního vztahu byl tento způsob řešení dostatečný, nechávám otevřenou.

přistupuje (neboť jinak by nemohl argumentovat z toho, že vztah koexistence nutně následuje trvání v témž čase – to by bylo dokazování *idem per idem*), a to s nutností, podobnou nutnosti emanace jiných vztahů založených na jednotě formy. Zdá se však, že takto chápaná koexistence by se mohla stát předmětem týchž námitek, jako jakýkoliv jiný vnějškově nepodmíněný vztah, takže pokud by chtěl někdo skutečně na jejím základě argumentovat, ocitl by se v kruhu. Proto také Mastrius klade hlavní váhu na své argumenty vyvracející premisu horní.¹²⁵

Vraťme se však zpět k Ponciovi, a uzavřeme diskusi jeho důkazu čtvrté konkluze s tím, že ať už se to má s platností jeho důvodů jakkoliv, Poncius scotistickou teorií kategoriálního vztahu jako vztahu vnějškově nepodmíněného, a přitom reálně odlišného od fundamentu, opouští, ačkoliv se, ať už z důvodů loajality k tradici či skutečných pochyb zdráhá své stanovisko vyjádřit jednoznačně.

V kwestii, kterou zde probíráme, následuje po třetí konkluzi ještě celý samostatný oddíl věnovaný řešení jedenácti samostatných námitek proti čtvrté konkluzi. Vzhledem k tomu, že jsou námitky pojednávány s hlediska tradiční scotistické nauky (tedy jakožto námitky proti skutečnému znění konkluze, nikoliv proti váhavému stanovisku Ponciovu, podle kterého jsou vztahy založené na jednotě formy totožné s koexistencí), a také proto, že se v nich často jen opakují z jiné stránky či v jiné formulaci problému, které už byly řešeny, se zde nebudu všemi zabývat.

Za pozornost však stojí alespoň dvě z nich: totiž osmá a desátá; neboť na způsobu, jakým je Poncius řeší, se znovu ukazují jeho pochybnosti o tradiční nauce.

Podívejme se nejprve na námitku osmou, která zní následovně: existuje mnoho nových pojmenování, která nevyžadují novou formu, tedy není nutné předpokládat pro relativní denominaci novou formu.¹²⁶ Poncius odpovídá rozlišením antecedentu, který přijímá pro pojmenování vnější, ne však pro pojmenování vnitřní, a dále dokazuje, že relativní denominace jsou vnitřní – jednak odvoláním na důkazy již provedené, a jednak z premisy, že není možné udat důvod, proč by například denominace „podobný“ pocházela spíše od něčeho na straně termínu, než od něčeho na straně fundamentu: tedy není důvod, proč by měla být spíš vnější než vnitřní.¹²⁷ Na to však oponent odpoví, že existují i *vnitřní denominace* bez příslušné nové formy, a tedy původní konsekvent plyne. A antecedent dokazuje následujícím způsobem:

*Fundament podobnosti, např. bělost, je v okamžiku, ve kterém vzniká termín, bezprostředně disponován k tomu, aby emanoval vztah, a předtím nebyl takto bezprostředně disponován: jinak by dotýčný vztah emanoval před vznikem termínu. Ale toto pojmenování „bezprostředně disponován k emanaci“ je vnitřní pojmenování stejně tak dobře, jako pojmenování „podobný“, jak je zjevné z naší předchozí diskuse. Neboť neexistuje žádná vnější forma, od které by pocházelo, a navíc nepochází ani od žádné nové vnitřní formy, protože není možné určit, od kterépak, a protože by to znamenalo nekonečný regres. Tedy existuje vnitřní pojmenování bez jakékoliv vnitřní formy.*¹²⁸

¹²⁵ „...sed quicquid modo sit de hac minori, sufficit pro solutione difficultatis falsam esse maiorem.“ **Mastrius, Bellutus**: *Disputationes...Logicam*, disp.8 q.3 a.2 str.292 n.49

¹²⁶ „Obiicies octavo, multae denominationes novae salvantur sine forma superaddita fundamento: ergo denominationes relativae possunt sic salvari, et consequenter frustra ponuntur formae in fundamentis, a quibus istae denominationes proveniant.“ **Poncius**, disp.15 q.3 solv.obi. str.562 n.54

¹²⁷ Tento argument má význam pro částečné řešení námítky oponenta typu Jindřicha z Harclay proti důkazu první konkluze – viz pozn. 79.

¹²⁸ „...fundamentum similitudinis, v.g. album, est in instanti, in quo ponitur terminus, proxime dispositum, ut emanet relatio, et ante non erat sic proxime dispositum; alias ante existentiam termini emanaret illa relatio: sed illa denominatio proxime dispositi est denominatio intrinseca tam bene, quam denominatio similis, ut patet de discursu nostro paulo ante praemisso, quia non datur aliqua forma extrinseca, a qua

Poncius výslovně uznává sílu této námitky, přece však na ní ze scotistických pozic odpovídá: zmíněná denominace „bezprostředně disponován k emanaci“ pochází od vnitřní formy, totiž od *koexistence* (s termínem). Nyní je jasné, co je na této námitce pozoruhodné: zdá se totiž, že co lze uvést proti tezi, že koexistence může poskytovat denominaci „podobný“, lze uvést i proti tezi, že koexistence poskytuje denominaci „bezprostředně disponovaný k podobnosti“ – alespoň to platí pro dva Mastriovy argumenty a pro argument Ponciův proti totožnosti koexistence s podobností. Pro Mastriovy argumenty je to zřejmé (pokud totiž formálním účinkem koexistence není podobnost, proč by jí měla být bezprostřední dispozice fundamentu k emanaci podobnosti, na druhou stranu podobně jako je koexistence „jakoby příčinou“ vztahu, tak je i „jakoby příčinou“ bezprostřední dispozice ke vztahu – dalo by se tedy usuzovat, že platí-li tedy Mastriovy argumenty pro vztah, platí i pro bezprostřední dispozici ke vztahu), zajímavější je to však s argumentem Ponciovým, neboť ten se zakládá na změně koexistence v čase, bezprostřední dispozice k emanaci však nastává (jak se zdá) v jediném okamžiku. Přesto však by bylo po malé modifikaci argument možné použít i zde:

Jestliže totiž koexistence uděluje denominaci „bezprostředně disponovaný k emanaci vztahu“ pouze v okamžiku vzniku termínu, pak není dostatečnou podmínkou pro existenci denominace, neboť jinak by tuto denominaci udělovala vždy a denominace by existovala ve všech okamžicích koexistence fundamentu a termínu. A není-li koexistence dostatečnou podmínkou denominace, kterou působí, pak platí, že reálná vnitřní denominace může záviset i na něčem jiném, než na reálné formě – což je vlastně obsahem antecedentu námitky, která tak neztrácí sílu. Připustíme-li naopak, že koexistence uděluje zmíněnou denominaci po *celý* čas svého trvání (fundament je tedy „bezprostředně disponován“ i tehdy, když už vztah aktuálně existuje), pak lze za předpokladu platnosti Ponciova argumentu pro reálnou distinkci mezi koexistencí a podobností dovodit analogickým argumentem i reálnou odlišnost mezi koexistencí a bezprostřední dispozicí k podobnosti. Ať tak či tak se však zdá, že Ponciovo řešení osmé námitky lze zpochybnit na základě právě toho důvodu, kterým sám zpochybňuje důkaz totožnosti koexistence a vztahů typu podobnosti.

Nejsilnější námitku (alespoň ze svého pohledu) si však Poncius nechal takřka nakonec, a i já jí rozbor čtvrté konkluze uzavřu: jde o námitku desátou, a poněvadž její smysl a důvody jejích předpokladů se postupně ukáží až během její diskuse, budu nyní citovat poněkud delší úsek:¹²⁹

Namítneš za desáté: jsoucna se nemají množovat bez nutnosti. Avšak není žádná nutnost rozlišovat vztah reálně či modálně od fundamentu, termínu a koexistence; nemá být tedy od nich odlišován. Nižší premisa se dokazuje takto: kdyby byla nějaká nutnost, pak nejspíše kvůli zachování nového pojmenování „podobný“ – například pro bílou stěnu vzhledem k jiné bílé stěně. Avšak pokud má termín „podobný“ znamenat něco vztahového nějakým přístupujícím vztahem, pak neexistuje nic, na základě čeho by se mělo poznat, že se stěna stala podobnou, neboli získala tuto novou denominaci. Není

proveniret, et praeterea non provenit ab ulla forma intrinseca nova, quia non potest assignari, quatenus illa sit, et quia daretur processus in infinitum: ergo datur denominatio intrinseca absque ulla forma intrinseca.“
Poncius, disp.15 q.3 solv.obi. str.563 n.55

¹²⁹ Strategie, při které se nejprve uvede základní sylogismus, a při dokazování se postupuje zpětně k principům, jak si to vyžádají námitky, je typickým znakem způsobu výkladu v 17. století, který má svůj původ v technice ústních disputací. Její výhodou je, že má čtenář odpočátku před očima hrubý obrys argumentu, který se teprve postupně plní podrobnostmi, takže klíčový důvod přijde většinou až nakonec, když už se čtenář v problému zhruba orientuje: to mu umožní do problému proniknout lépe, než kdyby byl celý důkaz předložen najednou, nebo by výklad postupoval descendenčně od principů lineárním vyvozováním jedné teze z druhé. (viz **Sousedík 1967**, str.145)

tedy žádná nutnost předpokládat nějakou podobnost ve stěně, odlišnou reálně od oné stěny a druhé stěny koexistující.¹³⁰

To se potvrzuje: pokud bychom neměli slovo „podobný“, a nikdo by nám neřekl, že existuje nějaká forma, která přistoupí k bílému, když vznikne jiné bílé, nemohli bychom žádným postupem zjistit, že taková přistupující forma existuje, ani bychom neměli žádný důvod používat termín „podobnost“ k jejímu označení v konkrétním předmětu. Tedy není možné uvést žádný nutný důvod, proč takovou přistupující formu, která by byla označena termínem „podobný“ nebo „podobnost“, předpokládat.¹³¹

Řekneš: Viděli bychom, že se jedna bílá stěna má ke druhé bílé stěně jinak, než ke stěně černé. Měli bychom tedy na základě čeho usoudit, že má nějakou formu, skrze kterou se takto vztahuje.¹³²

Proti tomu: Jestliže se antecedent myslí tak, že bychom viděli, že se stěna má jinak skrze nějakou přistupující formu, je jisté, že nevidíme, že se vztahuje k jednomu z termínů spíše než k druhému. Tato přistupující forma totiž není ani intuitivně poznatelná rozumem, ani vnímatelná nějakým vnějším smyslem; pokud bychom tedy poznali, že je přítomna, pak jedině nějakým diskursivním postupem. Jenže žádné principy, ze kterých by bylo možné diskursivně poznat, že se ve stěně nalézá nějaká od bělosti a koexistence s jinou stěnou odlišná a ke stěně přistupující forma, skrze kterou se tato stěna nějak vztahuje k jiné stěně, nelze označit. Jestliže se to naopak myslí tak, že se má jinak k jedné stěně než ke druhé proto, že má barvu, která může být reprezentována týmž druhem, kterým může být reprezentována forma inherující v bílé stěně, a nemá formu, která by mohla být reprezentována stejným druhem, kterým by mohla být reprezentována forma inherující ve stěně černé, pak je pravda, že by se měla jinak k bílé stěně než k černé; z toho nicméně neplyne, že by měla mít nějakou formu, která by přistupovala navíc k bělosti a koexistenci.¹³³

¹³⁰ „Obiicies decimo: non sunt multiplicanda entia sine necessitate: sed nulla est necessitas distinguendi relationem realiter, aut modaliter a fundamento et termino et coexistentia: ergo non debet ab ipsis distingui. Probatur minor, quia si esset aliqua necessitas, maxime ad salvandam denominationem novam similis, v.g. in pariete albo ad alium parietem album: sed non est ratio ulla, unde colligatur quod paries sit de novo similis, aut habeat illam denominationem de novo: ergo nulla est necessitas ponendi aliquam similitudinem in pariete distinctam realiter a pariete illo, et alio pariete coexistente.“ **Poncius**, disp.15 q.3 solv.ob. str.564 n.57

¹³¹ „Confirmatur hoc, quia si non habuissemus hoc nomen simile, nec aliquis diceret nobis quod daretur aliqua forma superaddita albo, quando produceretur aliud album, non potuissemus ullo discursu colligere, quod daretur talis forma superaddita, nec habuissemus occasionem ulam imponendi nomen similitudinis ad significandam illam in concreto, ergo nulla assignari potest necessitas rationis ad ponendam illam formam superadditam, quae significaretur per nomen simile, a ut similitudinem.“ **Poncius**, disp.15 q.3 solv.ob. str.564 n.57

¹³² „Dices: videremus unum parietem album aliter se habere ad alium parietem album, quam ad parietem nigrum: ergo habuissemus fundamentum colligendi, quod haberet aliquam formam, per quam sic se habeat.“ **Poncius**, disp.15 q.3 solv.ob. str.564 n.58

¹³³ „Contra, quia si intelligatur in antecedenti, quod videremus ipsum aliter se habere per formam aliquam superadditam, certum est quod non videmus ex terminis ipsum habere se aliter ad unum potius ad alterum: neque illa forma superaddita intuitive videtur ab intellectu, aut percipitur ab ullo sensu externo, unde si videatur inesse, debet videri per discursum aliquem: sed non possunt assignari principia ulla, ex quibus discursive colligatur, quod insit aliqua forma superaddita parieti, per quam aliter se habeat ad alium parietem, distincta ab albedine et coexistentia eius cum alio pariete albo. Si autem intelligatur quod aliter se habeat ad unum parietem, quam ad alium, quia habet albedinem, quae est repraesentabilis per eandem speciem, per quam repraesentari potest forma inexistens parieti albo, et non habet formam quae repraesentari possit per eandem speciem, per quam repraesentari posset forma inexistens parieti nigro, verum est, quod aliter se habeat ad parietem album quam nigrum; sed non sequitur inde, quod habeat aliquam formam, quae sit superaddita albedini et coexistentiae.“ **Poncius**, disp.15 q.3 solv.ob. str.564 n.58

*Tato diskuse prověřuje nejhlubší základ naší teze; a zanechává po mém soudu stanovisko, popírající vnějškově nepodmíněné vztahy reálně či modálně odlišné od koexistujících extrémů, silně pravděpodobné.*¹³⁴

Citovaný průběh diskuse nebudu nijak komentovat, neboť mám za to, že je dostatečně srozumitelný – námitka se vlastně opět vrací k témuž problému, zda skutečně reálná nová denominace vždy vyžaduje reálnou novou formu. Rád bych pouze upozornil na určitou pozoruhodnost ve *formě* diskuse námitky. Námitka je uvozena standardně slovem „*obiicies*“ – „namítneš“, je doplněna jedním potvrzením – „*confirmatur*“, a pak přichází odpověď na námitku, která by měla být Ponciova, a měla by být tedy uvozena slovem „*respondeo*“ – „odpovídám“. Místo toho však v textu stojí „*dices*“ – „řekneš“! Zdá se, jako by Poncius tiše přešel na opačnou stranu sporu, a místo aby za sebe odpověděl na námitku, tuto ve skutečnosti vzal za svou a začal obhájce čtvrté konkluze chápat jako svého oponenta!¹³⁵ Nelze patrně zjistit, zda toto vystřídaní stran bylo u formálně vždy precizního Poncia záměrné, či zda tak učinil neúmyslně pod vlivem vlastního stanoviska k problému. Ať tak či tak, obojí by svědčilo o tom, že skutečné přesvědčení Poncia stálo na straně těch, kdo proti reálně odlišným vztahům namítali. A na tom nemění nic ani to, že i na tuto námitku nakonec odpovídá, a sice popřením předpokladu v *potvrzení* (které je vlastně důkazem minor hlavní námitky): právě z toho, že dvě bělosti mohou být reprezentovány tímtéž druhem, ale čern a bělost nikoliv, se prý dá totiž se značnou pravděpodobností usoudit, že bělost má k bělosti odlišný vztah, než k černi.¹³⁶ (Domnívám se totiž, že i sám Poncius si je vědom toho, že tato odpověď by byla velmi snadno dále napadnutelná.¹³⁷)

D. SHRUTÍ

Mám-li shrnout obsah a závěry, které plynou z uvedeného rozboru třetí konkluze disputace o vztahu pro otázku, jaká byla Ponciova teorie kategoriálního vztahu, myslím, že je zřejmé, že ačkoliv Poncius formálně hájí klasickou teorii scotistickou, jeho osobní názor je ve skutečnosti jiný. Dokladů pro toto tvrzení se ukázalo několik: jednak dvě výslovná Ponciova prohlášení, že pokládá možnost, že by vztahy typu podobnosti nebyly odlišné od koexistujících extrémů, za velmi pravděpodobnou, dále jeho zřejmá nechuť podrobněji zdůvodňovat argumenty, kterými nakonec zachraňuje scotistickou pozici, skutečnost, že zprvu rezignuje na požadavek vyvrácení teze o totožnosti kategoriálních vztahů s pouhým fundamentem, a poté podává v podstatě tentýž důkaz, jehož nemožnost předtím tvrdil (totiž důkaz, že nová reálná denominace musí vždy pocházet od nové reálné formy, a tedy nestačí

¹³⁴ „*Haec discursus examinat fundamentum principale nostrae sententiae, et reddit mihi sententiam negantem relationes intrinsecus advenientes distinctas realiter aut modaliter ab extremis coexistentibus valde probabilem.*“ **Poncius**, disp.15 q.3 solv.obi. str.565 n.59

¹³⁵ K nenápadnosti tohoto přechodu přispívá to, že mezi „*obiicies*“ a „*dices*“ je vloženo „potvrzení“ – „*confirmatur*“, které se používá na obou stranách diskuse. Mám podezření, že jej Poncius takto použil záměrně.

¹³⁶ „*Ratio enim et discursus, unde colligeremus unum album dicere aliquem respectum ad aliud album, qualem non diceret ad nigrum, et quod esset repraesentabilis per speciem, per quam non posset repraesentari aliud album, et quod nigrum non posse repraesentari per eam; nam ex hoc saltem probabiliter apparet, quod dicat aliquem ordinem respectum ad album, distinctum a respectu quem dicit ad nigrum, et illud ordinem vocamus similitudinem...*“ **Poncius**, disp.15 q.3 solv.obi. str.565 n.59

¹³⁷ Např. poukazem na *petitio principii*: neboť k provedení onoho úsudku, jehož závěrem je, že se bělost vztahuje k bělosti reálně odlišným vztahem, by bylo třeba předpokladu, že „schopnost být reprezentován tímž druhem jako...“, implikuje reálný vztah. Tuto premisu však nelze nezávisle odůvodnit, takže nelze ani provést onen úsudek, aniž by došlo k důkazovému kruhu, a tedy platí nižší premisa námitky.

doplnění nutné podmínky k již existující formě), a konečně fakt, že se v diskusi desáté námitky zřejmě mimoděk sám postavil na stranu oponentů scotistického závěru.

Na druhou stranu, ačkoliv Poncius, jak se zdá, osobně opouští scotistickou nauku, přesto se nepřidává do tábora ani jedné skupiny oponentů: jeho argumenty proti těm, kdo zcela popírají existenci vztahů, a proti arriagovské pozici, která je pokládá prostě za dvojice jsoucna, jsou jasné a rozhodné. Poncius tedy zůstává zcela na pozici realismu, chápající vztah jako reálný formální princip vztaženosti věcí – ať už od věcí nich reálně odlišný, nebo ne. Bod, kde Poncius přestal být schopen sledovat scotistickou pozici, je ten, kde se z obecného filosofického realismu vyvozuje realita vztahu ve smyslu reality jakožto reálně odlišného jsoucna, konkrétně tam, kde se z reality odlišné denominace vyvozuje realita odlišné formy. Zde Poncius nenalézá argument, který by pro takovou implikaci věrohodně svědčil, a je proto dotlačen ke stanovisku, které se liší od veškerých scholastických teorií vztahu, které jsou mi známy: jak jsme viděli, ztotožňuje kategoriální vztahy s *koexistencí* extrémů. Na této pozici je pozoruhodné právě to, že v sobě spojuje silně realisticou scotistickou ontologii, s teorií vztahu, která je vlastně nominalistického původu. I například Ockham či Arriaga by souhlasili s tím, že podobnost není nic než dvě koexistující podobné věci. Oba by však velmi protestovali proti tomu, aby tato *koexistence* byla chápána jako reálné jsoucno, nebo vlastně dokonce dvě reálná jsoucna (koexistence A s B je totiž akcidentem inherujícím v A, zatímco koexistence B s A je akcidentem inherujícím v B).

Vzhledem k tomu, že Poncius tuto svoji pozici nevykládá a neobhazuje systematicky (neboť formálně je předmětem jeho výkladu klasická scotistická nauka), je obtížné ji nějak blíže charakterizovat: například zodpovědět otázku, zda skutečně samotná *koexistence* je příčinou relativního pojmenování, nebo zda se na něm podílí i fundament, nebo dokonce termín; nebo jaký je přesně rozdíl mezi jeho teorií a teorií suareziánskou, proti které mu scházely argumenty ve třetí konkluzi. Zdá se však jisté, že to, že teorie fakticky popírající existenci kategoriálních vztahů reálně odlišných od fundamentu a termínu pochází právě od scotisty, zástupce školy, která představuje ve scholastickém myšlení extrém realismu,¹³⁸ výrazně zpochybňuje předpoklad, že mezi realismem a tzv. realistickou (nebo by možná bylo lépe říkat „reistickou“, neboť považuje vztah v podstatě za „res“, věc jako každou jinou) teorií vztahu existuje vztah implikace. Uvážíme-li navíc, že tato realistická teorie vztahu pramení vlastně z pravděpodobně nesprávné interpretace Aristotela, a ve své čisté podobě byla vlastně zformulována až Scotem, naše pochybnosti v tomto směru se ještě zvýší. Z tohoto hlediska se zdá Ponciův příspěvek do diskuse o ontologické povaze vztahu podstatný.

¹³⁸ A k tomu přičtíme ještě mimofilosofické motivy františkánů, jako požadavek věrnosti oficiální filosofii řádu, či u hybernů zájem národní.

PRAMENY A LITERATURA:

1) Prameny

- ARISTOTELES: *Kategorien* übersetzt und erläutert von **Klaus Oehler**, Akademie-Verlag Berlin 1984
- ARISTOTELÉS: *Fyzika*, přel. a pozn. opatřil **Antonín Kříž**, Praha 1996
- ARISTOTELÉS: *Kategorie*, přel. **A. Kříž** úvod napsal **K. Berka**, NČSAV, Praha 1958
- ARISTOTELÉS: *Metafysika*, přeložil, úvod a poznámky napsal **Antonín Kříž**, Praha 1946
- ARISTOTELIS *Metaphysica*, recognovit brevique adnotatione critica instruxit **W. Jaeger**, Oxonii e typographeo Clarendonio 1960
- ARISTOTLE: *The Categories, On Interpretation*, ed. and transl. by **Harold P. Cooke**, Harvard University Press, London 1996
- ARISTOTLE: *Physics*, a revised text with introduction and commentary by **W. D. Ross**, Clarendon Press, Oxford 1960
- RODERICUS DE ARRIAGA: *Cursus philosophicus*, Antverpiis 1632 (1. vydání)
- RODERICUS DE ARRIAGA: *Cursus philosophicus*, Lugduni 1669 (3. doplněné vydání)
- BARTHOLOMAEUS MASTRIUS, BONAVENTURA BELLUTUS: *Philosophiae ad mentem Scoti cursus integer, Tomus Primus continens Disputationes in Aristotelis Logicam*, Venetiis 1678
- BARTHOLOMAEUS MASTRIUS, BONAVENTURA BELLUTUS: *Philosophiae ad mentem Scoti cursus integer, Tomus secundus continens disputationes in Aristotelis Stagiritae libros Physicorum*, Venetiis 1678
- IOANNES PONCIUS: *Integer Philosophiae cursus ad mentem Scoti, Prima pars complectens Logicam*, Romae 1642

2) K teorii vztahu:

- MARK G. HENNINGER, S.J.: *Relations – Medieval Theories 1250-1325*, Clarendon Press, Oxford 1989
- JULIUS R. WEINBERG: *Abstraction, Relation and Induction, Three Essays on the History of Thought*, The University of Wisconsin Press, Madison a Milwaukee 1965
- JEFFREY E. BROWER: *Abelard's Theory of Relations: Reductionism and the Aristotelian Tradition*, in: *The Review of Metaphysics* 51, 1998, str. 605-631

3) Ostatní:

- STANISLAV SOUSEDÍK: *Filosofie v českých zemích mezi středověkem a osvícenstvím*, Vyšehrad, Praha 1997.
- STANISLAV SOUSEDÍK: *Technika filosofické disputace v 17. století*, in: *Filosofický časopis* 15, 1967, str. 132-152
- A. VACANT – E. MANGENOT: *Dictionnaire de la Théologie Catholique*, 2. část 12. svazku, Paris 1935

Některé údaje o Janu Ponciovi a Bartoloměji Mastriovi jsem čerpal též internetových stránek *Scholasticon*: <http://www.ulb.ac.be/philo/scholasticon/>

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracoval samostatně, s použitím uvedených pramenů a literatury.